

ვ. ჩაჰვეტაჰე

გ ე გ უ თ ი
მ ი ხ ე - ღ ე რ ბ ე ზ ი

სტრია
I

ავტორი — ვლადიმერ თეიმურაზის-ძე ჩაკვეტაძე.

• იბეჭდება ისტორიის სექციის ბიუროს დადგენილებით.

რედაქტორი—პროფ შ. ა. მესხია.

მხატვარი გ. შარაბიძე.

გადაეცა წარმოებას 1957 წლის 1 ნოემბერს. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 1958 წ.
20 მარტს, ქალაქის ზომა 60×84, ანაწეობის ზომა 6×9,5, სასტამბო ფორმა-
თა რაოდენობა 3,75, შეკვეთა № 1891, ტირაჟი 18.000, უე 00805

ფასი 1 მან.

საქ. სსრ კულტურის სამინისტროს მთავარბოლიგრაფიამომცემლობის ქუთაისის
სტამბა. ქუთაისი, ფალიაშვილის ქ. № 9,

Кутаисская типография Главполиграфиздата Министерства
культуры Грузинской ССР. Кутаиси, ул. Паллашвили, № 9.

ჩემში პირადად ყოველთვის აღტაცებას აწვევდნენ ქართული სიძველის ძეგლები, ქართული ხელოვნება, ქართული ლიტერატურა.

მ. კ ა ლ ი ნ ი ნ ი.

საბჭოთა საქართველომ, ქართველმა ხალხმა, კომუნისტური პარტიის ბრძნული ხელმძღვანელობით. ჩვენი დიდი სოციალისტური ქვეყნის მრავალმილიონიან და მრავალეროვან ხალხებთან ერთად, მათთან კავშირში და მათი დახმარებით უდიდესი წარმატებანი მოიპოვა მეურნეობისა და კულტურის ყველა დარგში. დიდი გამარჯვებებით ხასიათდება ფორმით ეროვნული და შინაარსით სოციალისტური ქართული საბჭოთა ხუროთმოძღვრების განვითარებაც. საბჭოთა ხუროთმოძღვრების მიერ შექმნილი, ეპოქის შესაბამისი, მრავალრიცხოვანი მონუმენტური ძეგლები, რომლებიც ემსახურებიან მშრომელთა მუდამ მზარდი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისა და კეთილდღეობის საქმეს, ამშვენებენ სოციალისტური საქართველოს ქალაქებს, მათ შორის საქართველოს მეორე სამრეწველო და კულტურულ ცენტრს — ქუთაისს. ქალაქის ტიპის დასახლებულ ადგილებს, საკოლმეურნეო სოფლებსა და კურორტებს.

ქართულ საბჭოთა ხუროთმოძღვრებას საპატიო ადგილი უჭირავს მდიდარი ისტორიის მქონე ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. ქართულმა ხუროთმოძღვრებამ კი, რომელმაც წარმოშობისა და განვითარების გრძელი გზა განვლო, მდიდარი მემკვიდრეობა შექმნა. ამ მემკვიდრეობიდან, ლენინური პრინციპების მტკიცე დაცვით, საბჭოთა კულტურა ითვისებს „მხოლოდ მის დემოკრატიულ და სოციალისტურ ელემენტებს“¹, სრულყოფს მას და აყენებს ხალხის სამსახურში.

¹ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, „ნაციონალური კულტურა“ : კრებული, ლენინი სახალხო განათლების შესახებ, თბილისი, 1936, გვ. 125.

ძველი, ფეოდალური საქართველოს ხუროთმოძღვრებამაც, რომლის განვითარების ყველა მხარეს ყოველთვის განსაზღვრავდა ქვეყნის ეკონომიური და სოციალურ-პოლიტიკური პირობები, მრავალი ძეგლი შექმნა საქართველოს ყველა კუთხეში. მაგრამ მათგან განსაკუთრებით ის ძეგლები გამოირჩევიან, რომლებიც შეიქმნა განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში. ამ ფაქტს გარკვეული საფუძველი აქვს. ფეოდალურმა საქართველომ სწორედ ამ დროისათვის მიადწია აღმავლობის ყველაზე მაღალ დონეს. ამ ხანაში წარმატებით დაგვირგვინდა წვრილფეოდალურ ერთეულებად დაქუცმაცებული ქვეყნის გაერთიანებისათვის დაწყებული ხანგრძლივი ბრძოლა. ხოლო გაერთიანებული საქართველოს სამეფო მახლობელ აღმოსავლეთში ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოდ გადაიქცა.

ქვეყნის ეკონომიური და სამხედრო-პოლიტიკური სიძლიერე ერთიმეორეს ავსებდა და აპირობებდა. განვითარების მაღალი დონით ხასიათდებოდა ვაჭრობა-აღებშიცემა და მრავალი დარგის შემცველი ხელოსნობა და სოფლის მეურნეობა.

ქვეყნის ეკონომიურმა და სამხედრო-პოლიტიკურმა სიძლიერემ უზრუნველყო მეცნიერებისა და კულტურის (ფილოსოფია, მწერლობა, ოქროჭედვა, ფერწერა, ხუროთმოძღვრება და სხვ.) აღმავლობა. ფართო გაქანებით წარიმართა კერძოდ საკულტო ძეგლების მშენებლობა, მაგრამ საერო დანიშნულების ნაგებობათა მშენებლობის საქმეც არ იყო დარჩენილი ყურადღების გარეშე.

სამეფოში ამავე დროს ღრმადიდებოდა კლასობრივი უთანასწორობის მზარდი პროცესი, ძლიერდებოდა მწარმოებელი მოსახლეობის („ქუეყანისა მოქმედნი“) ექსპლოატაცია და მისი გარღვევა შედეგი — კლასობრივი ბრძოლა.

წყაროები აგრეთვე ადასტურებს, რომ აღნიშნულ ხანაში ქუთაისი დაწინაურებული ქალაქი იყო. მისი დაწინაურების საქმეში გარდა იმისა, რომ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის ეკონომიურსა და სოციალურ-პოლიტიკურ პირობებს, გარკვეულ როლს ასრულებდა ისიც, რომ ის (ქუთაისი) თითქმის საუკუნენახევრის განმავლობაში (980—1122) წარმოადგენდა გაერთიანებული საქართველოს სამეფოს სატახტო ქალაქს. ქუთაისში თვალსაჩინო წარმატებანი იყო მოპოვებული ხელოსნობის წინსვლა, ვაჭრობის გაფართოება-გაცხოველებისა და სოფლის მეურნეობის (მიწათმოქმედება, მევენახეობა, მეაბრეშუმეობა, მეცხოველეობა, მეფუტკრეობა და სხვ.) აღმავლობის საქმეში. არსებულ ხელსაყრელ პირობებში აგებულ იქნა ქუთაისისა და მისი მიდამოების ზოგ ადგილას წყალსადენები, ხიდები, ქუთაისისა და გელათის განთქმული ტაძრები, გელათის აკადემიისა და ქსენონის შენობები, დავით

აღმაშენებელმა „საწყინოდ სავალნი (გზანი) ქვაფენილ ყვნა“, გუ-
ჯუთში აშენდა სამეფო სასახლე — „ციხე-დარბაზი“ და ასე შემდეგ.
აღნიშნული ძეგლები „შეესაბამებოდნენ თავისი დროის იდეებსა და
მოთხოვნილებებს“¹, განასახიერებდნენ მისი შემქმნელი ხალხის
ეროვნულ ტრადიციებს და წარმოადგენდნენ იმის ქვეყნარტ და-
დასტურებას, რომ „ქართული ხელოვნება არა ერთხელ ასულა
სრული მხატვრული სიმწიფის საფეხურზე“².

დასახელებული ძეგლები, რომლებიც მათთან ერთად წყაროებიმ
შემონახვისა და ნორმალური დაცვის პირობებში სათანადო წარმოდ-
გენას მოგვცემდნენ განვითარებული ფეოდალური ხანის საქართვე-
ლოს (და ამდენად ქუთაისის) დაწინაურებული სამშენებლო ხე-
ლოვნების შესახებ, აგრეთვე დიდ დახმარებას გაგვიწევდნენ კულ-
ტურის, ყოფაცხოვრებისა და ისტორიისათვის საინტერესო მრავალ-
ი სხვა საკითხის გასარკვევად, დასაანანია, რომ ძნელბედობის პე-
რობებში დანგრეულ იქნენ. დანგრეული იქნა ქუთაისის განთქმუ-
ლი ტაძარი, უჩიმერიონის ციხე, სამეფო სასახლე, გელათის აკადე-
მიისა და ქსენონის შენობები და, რომ არაფერი ვთქვათ ასეთივე
ბედის მქონე ქუთაისისა და მისი მიდამოების ხიდების, წყალსადე-
ნების, აბანოებისა და სხვათა შესახებ, უფრო გვიან დანგრეულ
იქნა გეგუთის „ციხე-დარბაზიც“.

ამრიგად, საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი და მრავალსაუ-
კუნოვანი ისტორიის მქონე ქალაქი ქუთაისი, მის მიდამოებთან ერ-
თად, მდიდარ, საინტერესო და თავისებურ მუზეუმს წარმოადგენს.
ის მდიდარია როგორც ბუნების, ისე მატერიალური კულტუ-
რის მრავალრიცხოვანი ძეგლებით, მაგრამ ამ უკანასკნელთა შორის
უკანასკნოთრებული ადგილი ხუროთმოძღვრების ძეგლებს ეკუთვნის,
ისე როგორც ყოველი სახეობის ძეგლს, ყოველ ნაგებობას აქვს
თავისი, მაგრამ ქვეყნისათვის მეტ-ნაკლები მნიშვნელობის ისტო-
რია. ამავე დროს ხუროთმოძღვრების თითოეული ძეგლის (ისე რო-
გორც შესაბამისი სხვა ძეგლის) ისტორია, სათანადო ქალაქის,
კუთხის, ქვეყნის მთლიანი ისტორიის შემადგენელი ნაწილიცაა. მის
დაზუსტებასა და შესწავლას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს არა
მარტო იმ ქალაქისა თუ კუთხის გასაცნობად, სადაც ის მდებარე-
ობს, არამედ თვით ქვეყნის ისტორიის სრულყოფისათვისაც.

ამჟამად ჩვენს მიზანს შეადგენს, ქუთაისისა და მის მიდამოებში

1 გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, თბილისი,
1936, გვ. 3.

2 ე. ბერიძე, ძველი ქართველი ხუროთმოძღვრები, თბილისი, 1956, გვ. 5

ბრსებულ ხუროთმოძღვრების მრავალრიცხოვანი ძეგლებიდან მოკლედ მოვხაზოთ მხოლოდ გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ ისტორია.

* * *

ფეოდალური საქართველოს აღორძინების ხანის ერთ-ერთი დიდ-მნიშვნელოვანი ძეგლი, რომელიც ქუთაისის მიდამოებშია შემონახა და მოღწეულია ნანგრევების სახით, „ციხე-დარბაზის“ სახელს ატარებს. „ციხე-დარბაზი“ აღნიშნული ეპოქის დაწინაურებული ქართული საერო ხუროთმოძღვრების უნიკალურ ნიმუშს წარმოადგენს. ის გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოს მეფეთა სასახლე იყო.

„ციხე-დარბაზი“ აგებულია სოფ. გეგუთის ჩრდილო ნაწილში, ლამაზი მდებარეობის ვრცელ ტერიტორიაზე. გეგუთი კი ქალაქ ქუთაისის ესაზღვრება სამხრეთით და უჭირავს მდინარე რიონის მარჯვნივ ფართო სანაპირო ზოლი.

„ციხე-დარბაზი“ ქუთაისის საზღვრიდან ოთხი, ხოლო რკინიგზის სადგურ „რიონიდან“ დასავლეთით სამი კილომეტრის დაცილებით მდებარეობს. მისი აგების ადგილი ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერის მიხედვით იქ მდებარეობს, „სად ერთვის რიონს ყვირილა, მის ჩრდილოთ და რიონის დასავლეთით“¹, ხოლო ეს უკანასკნელი ქუთაისის ტერიტორიის გაგრძელებას, მის მიდამოებს წარმოადგენს.

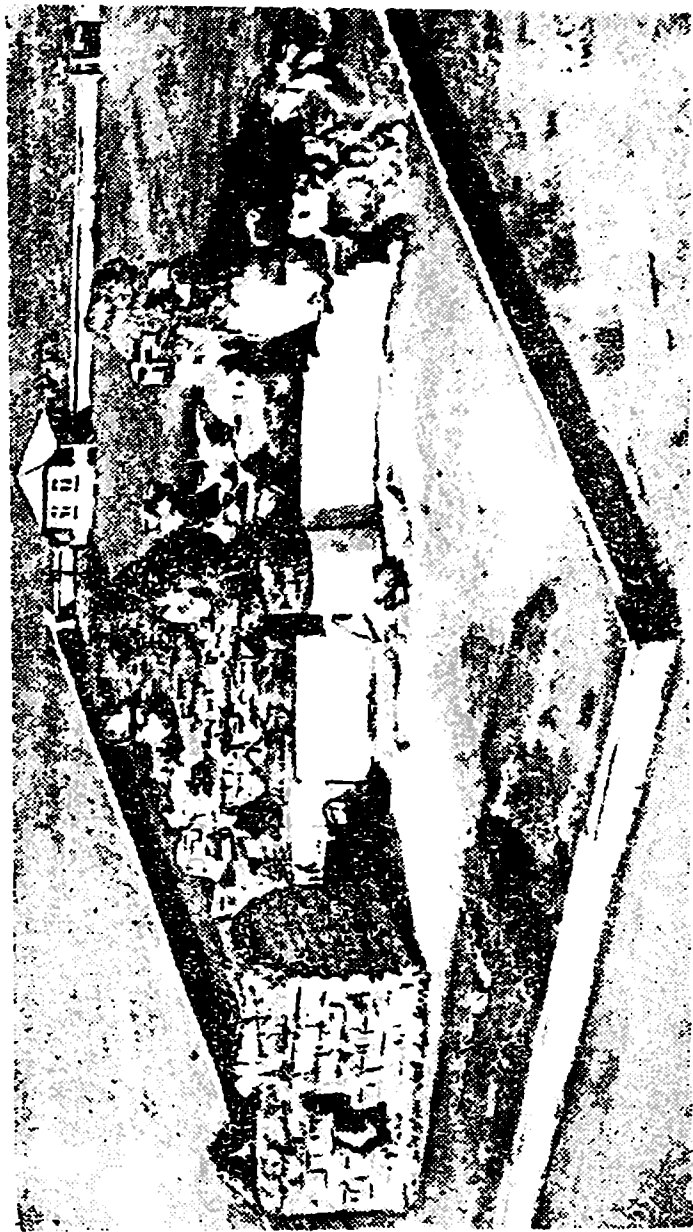
გეგუთი, ისე როგორც ვარდციხე, აჯამეთი და ქუთაისთან ახლოს მდებარე სხვა მიდამოები, ისტორიულად არც ისე დიდი ხნის წინათ, მე-19 საუკუნის დასაწყისშიც კი, დაფარული იყო ძირითადად მუხნარის ტყეებით. მასში დიდი რაოდენობით ბინადრობდნენ მრავალი ჯიშის გარეული ცხოველები. ამის გამო გეგუთი, აჯამეთთან ერთად, საუკუნეების მანძილზე ითვლებოდა განთქმულ სანადირო ადგილად².

გეგუთი ზღვის დონიდან 83 მეტრზე მდებარეობს. ის ზამთარში შედარებით თბილი ჰავითა და სხვა ბუნებრივი მონაცემებით, როგორც დასასვენებელი ადგილი, აღრიდნავე იქცეოდა ყურადღებას და ზრდიდა მისადმი, კერძოდ, სამეფო კარის ინტერესს.

ხელსაყრელმა პირობებმა და ქვეყნის ყოველმხრივმა დაწინაურებამ განაპირობა ქუთაისში მყოფი სამეფო კარის მიერ გეგუთში ჯერ „სანადირო სახლის“ (ასე უწოდებდნენ მას ზოგი მკვლევარ-

¹ ვახუშტი, ილწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1941, გვ. 156.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველ ერის ისტორია, წიგნი მეორე, თბილისი, 1948, გვ. 49.

ცხე-დჟაბას საერთო ხედი თეთმურინიდან

რი), ხოლო შემდეგ საქართველოს მეფეთა სასახლის — „ციხე-დარბაზის“ გაშენების შესაძლებლობა.

გეგუთისა და იქ არსებულ საერო ხუროთმოძღვრების ესოდენ ღირსშესანიშნოვანი ძეგლის, „ციხე-დარბაზის“ შესახებ, იმის მიუხედავად, რომ ის საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე იპყრობდა და ამჟამად იპყრობს მკვლევართა ყურადღებას, მეტი სმეტად მცირე წყაროებია შემონახული. წყაროების სიმცირე კი არ იძლევა საშუალებას სრულყოფილად გავაშუქოთ ამ ძეგლის მთელი ისტორია, თუმცა ის განუყოფლად დაკავშირებული როგორც საერთოდ საქართველოს, ისე, კერძოდ, ქუთაისის მრავალსაუკუნოვან წარსულთან.

საქართველოს ისტორიის ისეთი უმნიშვნელოვანესი პირველწყაროც კი, როგორცაა საისტორიო თხზულებათა კრებული „ქართლის ცხოვრება“, მეტად მცირე ცნობებს შეიცავს გეგუთის შესახებ.

გეგუთი, უფრო ზუსტად „ციხე-გეგუთი“, პირველად, მე-8 საუკუნის მოვლენების აღწერისას იხსენიება მხოლოდ „ქართლის ცხოვრების“ ანა დედოფლისეულ ნუსხაში, ჯუანშერის თხზულებაში,¹ რაც ზოგ მკვლევარს ამ ნუსხის გადამწერის მიერ დაშვებულ შეცდომად მიაჩნია.

„ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაშრომში კი გეგუთი პირველად მე-12 საუკუნის პირველ მეოთხედის დასასრულიდან (1120) იხსენიება. შემდეგ, მართალია, ის არა ერთხელაა მოხსენიებული მე-12 საუკუნის მთელ მანძილზე და მე-13 საუკუნის პირველ ათეულ წლებში, მაგრამ მის შესახებ ცნობები იმდენად მცირეა, რომ მასზე დაყრდნობით შეიძლება დადგინდეს გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ ისტორიის მრავალი საყურადღებო საკითხი. განვიხილოთ გეგუთის შესახებ უპირველესყოფლისა „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ზოგიერთი ცნობა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს: „ხოლო აქუნდის ჩვეულებად ესე მეფესა (დავით აღმაშენებელს), რამეთუ განზრახვით გარდავიდის აფხაზეთით და ჩამოიტყუვნის თურქმანნი საზამთროთა აღგილთა მტყურის პირისათა“. მტრის შეცდომაში შეყვანის მიზნით, დასავლეთ საქართველოში გადმოსულ დავით აღმაშენებლის შესახებ, რომლის ყოველ ნაბიჯს გულმოდგინედ ზეკრავდნენ „მათნიცა (თურქმანეთის) მსტოვარნი“, ისტორიკოსი განმარტავს: „გარდავიდა მეფე გეგუთს... და ამით გულპყრობილ ყვნა იგინი“ (თურქმანები). ამ დროს „ქრონიკონი იყო სამასორმოცი“ (1120).²

¹ ჯუანშერი, ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ (გო)რგასლისა: კრებული — ქართლის ცხოვრება (ანა დედოფლისეული ნუსხა), თბილისი, 1942, გვ. 154.

² ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი: ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტად აღდგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი 1955, გვ. 338.

იმავე, 1120 წლის 14 თებერვალს, მტრისთვის მოულოდნელად გეგუთიდან აღმოსავლეთ საქართველოში გადასული დავით აღმაშენებელი უეცრად დაესხა თავს თურქებს და გარდახვეწა ისინი¹;

შემდეგ, 1123 წელს, როდესაც დავით აღმაშენებელმა „აღიღო გულისტანი, სახლი თავადი შარვანისა, სიცხეთა მათ საშინელთა... წარმოვიდა ქართლად. ხოლო სთუელთა (შემოდგომაზე) გადავიდა გეგუთს, ინადირა, განისუენა, განავო მანდაური ყოველი, და მარტსა გარდამოვიდა ქართლად, და აღიღო ქალაქი დმანისი“².

ამ ცნობებით დასტურდება, რომ პირველ შემთხვევაში დავით აღმაშენებელი გეგუთს გადმოვიდა დაზამთრებისას და დარჩა შუა თებერვლამდე, დაახლოვებით ორი-სამი თვე, ხოლო მეორე შემთხვევაში, შემოდგომაზე გადმოსული დარჩა მარტამდე, თითქმის ხუთი-ექვსი თვე. აქედან ცხადად ჩანს, რომ იმდროისათვის გეგუთი არა მარტო სანადირო მიდამოებს წარმოადგენდა, არამედ კეთილმოწყობილი დასასვენებელი ადგილიც იყო.

წყაროებით ცნობილია, რომ მეფე გიორგი მესამემ ანისის აღებიდან (1161) მცირე ხნის გასვლის შემდეგ, ლაშქრის მოთხოვნით მოაწყო „ესე-ვითარი უცხო ლაშქრობა, რომელ არა-ოდეს ვის ეხილვა“³. ის „წამსა შინა მლაშქრველი და აღვსებული აურაცხელითა და მიუწოდებელითა საუნჯითა, გარდმოფრენითა და ნაჯარლობითა გეგუთს ეგო რომელ მუნ მყოფთა ძლით — სადმე ირწმუნეს ყოფაჲ ამისი“⁴.

მეფე გიორგი მესამე დასავლეთ საქართველოში იმყოფებოდა მაშინაც, როდესაც მისი მეუღლე („დედაჲ თამარისაჲ“) გარდაიცვალა (1181).⁵

იმის შესახებ, თუ სად შეიტყო მეფე გიორგიმ აღნიშნული ამბავი, ისტორიკოსი წერს: ხოლო „მეფესა გეგუთს მყოფსა, უთხრეს ესოდენ ზარგანჯდილობაჲ“⁶.

აქ მოყვანილი ცნობებით მტკიცდება, რომ მეფე გიორგი მესამეც მრავალჯერ იმყოფებოდა გეგუთში. ცხადია, გეგუთში მისი ყოფნა არ იყო შემთხვევითი. გეგუთში ის გადმოდიოდა არა მხო-

¹ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 338.

² იქვე, გვ. 344.

³ ქართლის ცხოვრება, წ. II, ტ. I, მეორე გამოცემა ზ. კიკინაძის ა. თბილისი, 1897, გვ. 394.

⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, აკად. კ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილისი, 1941, გვ. 65.

⁵ მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, თბილისი, 1895, გვ. 161.

⁶ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 70.

ლოდ დასვენება — ნადირობისათვის, არამედ საქართველოს სამეფოს საქმეების მოსაგვარებლადაც.

გეგუთის შესახებ, ასევე საყურადღებოა თამარ მეფის ისტორიკოსის ცნობა.

თამარის მიერ საქართველოს სამეფოდან გაძევებული მისი პირველი ქმარი, გიორგი ანდრიას-ძე ბოგოლუბსკი, თამარის წინააღმდეგ ამხედრებული. როდესაც კონსტანტინეპოლიდან სამცხეს მოვიდა, მას „მიეგება ბოცო და ვინცა მისი მიმდგომი იყო, და, გარდაწვლენი მთისანი, მივიდეს გეგუთს“,¹ სადაც „დასვეს ტახტსა ზედა სამეფოსა“² გიორგი.

ამრიგად, თამარის მოწინააღმდეგეებმა მსახურთუხუცესის გარდაცემის მეთაურობით, გიორგი ბოგოლუბსკი მეფედ დასვეს სამეფო ტახტზე გეგუთში. ამ ფაქტს ადგილი ქონდა 1190—91 წ. წ. შემდგომ ახლობანში³. იგივე ისტორიკოსი აღნიშნავს, რომ თამარი და სამეფო კარის მოხელენი, „ჟამ გარდვიდიან აფხაზეთს (დასავლეთ საქართველოში), განაგიან საქმენი მანდაურნი და მოინადირიან კეთილი იგი სანადირო — გეგუთი და აჭაზეთი, მერმე გარდმოვიდიან ქართლის...“⁴.

შემდეგ, იმ დროს, როდესაც საქართველოში „მშვიდობა იყო ყოველგან. და მეფე (თამარი) იყო გეგუთს, ...მკარგრძელნი ორნივე მეფის წინაშე იყუნეს“,⁵ იდროვა სულტანმა, შეესია ანისს, აახორა ქალაქი და დაწყვიტა დიდძალი ხალხი. ეს ამბავი, „ანისისა მოოხრებისა ცნობა გეგუთს ახალ კვრიაკეს აცნობეს თამარს, ამირსპასალარსა ზაქარიას და მსახურთუხუცესსა ივანეს“.⁶

ამ ფაქტს ადგილი ქონდა თამარის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში.

იგივე წყარო აგრეთვე ადასტურებს, რომ თამარი სხვა დროსაც

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 91.

² ქართლის ცხოვრება, წ. II, ტ. I, გვ. 427.

³ ი. ვ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, გვ. 261.

⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 129.

⁵ ქვე.

⁶ ქვე, გვ. 130.

არა ერთხელ ყოფილა გეგუთში. ისტორიკოსი წერს: თამარი „ზოგჯერ გარდავიდის აფხაზეთს: გეგუთს და ცხუმს“¹.

ისტორიკოსის აღნიშნული ცნობებით მტკიცდება, რომ გეგუთი თამარის მეფობის ხანაშიც ინარჩუნებდა სამეფოში დიდ მნიშვნელობას,

ის ფაქტი, რომ განდგომილმა დიდებულებმა გიორგი ბოგოლუბსკი გეგუთში დასვეს სამეფო ტახტზე და, რომ თამარი სამეფო კარის დიდი მოხელეების თანხლებით სახელმწიფო საქმეების მოგვარებისა და დასვენებისათვის დროგამოშვებით გეგუთში გადმოდიოდა, სამეფო კარისათვის გეგუთის დიდი მნიშვნელობის დამადასტურებელ საბუთს წარმოადგენს. წყაროებით ისიც მტკიცდება, რომ გეგუთში შექმნილი იყო მეფის, სამეფო კარის მოხელე-დიდებულებისა და მეფის მცველი მრავალრიცხოვანი ამალის (მასში შედიოდა 700 შუბოსანი და სხვ.) მოსათავსებლად საჭირო პირობები. თუმცა სამეფო კარისა და მისი ამალის ყოველი წევრა მიტად მძიმე ტვირთი იყო, უპირველეს ყოვლისა, სათანადო კუთხის (ამ შემთხვევაში იმერეთის) მწარმოებელი მოსახლეობისათვის.

უფრო გვიან გეგუთი დასახელებულია სხვა წყაროებშიც.

ასე. მე-17 საუკუნის ნახევარში (1650—1652) გეგუთი მრავალგზის იხსენიება ქუთაისში მყოფი რუსეთის ელჩების ტოლოჩანოვისა და იველევის მიერ შედგენილ იმერეთის აღწერილობაში².

ნ. დადიანის „ქართველთა ცხოვრებაში“ აღნიშნულია, რომ იმერეთის მეფის ბაგრატ მეოთხის მოსახდომად ლაშქრითურთ წამოსული სამეგრელოს მთავარი ლევან „დადიანი დაებანაჲა გეგუთს“³.

ისტორიკოს სეხნია ჩხეიძის ცნობით „ქორონიკონს უიე (1727 წელს) თვესა აგვისტოსა, ისაჲ ფაში-შვილი უსუფ ბეგ გარდავიდა იმერეთს, შემოირიგა აფხაზი და მოვიდა გუგუთს (გეგუთს) იაშვილის სასახლეში, უღალატა დადიანს ბეჟანს და მოკლა“⁴.

¹ ისტორიკოსი და აზმანი შარავანდედანი, გვ. 138.

² Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650—1652. Документы издан и введенным снабдил М. Пслевктов, Тбилиси, 1926, стр. 114, 185.

³ ნ. დადიანი, დაწყება იმერთა და ოდიშ-აფხაზთა მეფობისა და მთავრობისა, რომელსა უწინარესნი მემკთიანენი ანუ ისტორიკოსნი უწოდებენ ეგრისად: ივერია, № 7—8, 1879.

⁴ საქართველოს ცხოვრება, წ. II, გამოც. მეორე, ზ. კიკინაძისა, თბილისი, 1913 გვ. 40.

იმერეთის მეფის ალექსანდრე გიორგის-ძის წინააღმდეგ საბრძოლველად, როდესაც 1743 წელს „შეკრბენ დადიანი და ერისთავი“, ისინი მოვიდნენ გეგუთს¹. ამ დროს გეგუთში მოკლეს რაჭის ერისთავი გრიგოლი, ხოლო ოტია დადიანი უკუგდებულ იქნა გეგუთიდან².

ანალოგიური ცნობების მოყვანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ დასახელებული ფაქტებიც საკმარისად ადასტურებენ, რომ გეგუთისადმი ცხოველ ინტერესს იჩენდნენ და მას ეტანებოდნენ ჯერ ერთიანი ფეოდალური საქართველოს მეფეები, ხოლო ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ, კერძოდ, მეფეები იმერეთისა. მაგრამ იმავე წყაროებით ისიც მტკიცდება, რომ გეგუთის ხელში ჩაგდებით დაინტერესებული იყვნენ ტახტის მამიებელნი, მეფის წინააღმდეგ შეთქმულნი, ერისთავები და მთავრები, შინაური და გარეშე მტრები. ეს ფაქტი, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აიხსნას იმ მნიშვნელობით, რომელიც გეგუთს ენიჭებოდა ქვეყნისა და სამეფო კარის ცხოვრებაში. გეგუთი ყურადღებას იქცევდა არამარტო როგორც დასასვენებელი და სანადირო ადგილი, არამედ როგორც ქუთაისის სამხრეთ ზისადგომებთან მდებარე სიმაგრეც, რომელსაც დიდი როლის შესრულება შეეძლო ქუთაისის დაცვის საქმეში. მტრის მიერ გეგუთის დაპყრობა სერიოზული საფრთხის წინაშე ჩააყენებდა ქუთაისს, მნიშვნელოვნად შეამცირებდა მისი დაცვის შესაძლებლობას, რადგანაც ქუთაისის დაცვის საქმე წყდებოდა არამხოლოდ ქუთაისში, არამედ აგრეთვე მის გარეუბნებში, მის მიდამოებში, ქალაქის მისადგომებთან. მაგრამ მოხდენილი მდებარეობისა და სხვა ბუნებრივი მონაცემების შედეგად, როგორც აღვნიშნეთ, გეგუთი შეიქმნა საქართველოს მეფეთა საზამთრო დასასვენებელი ადგილი, სადაც აგებული იქნა დიდი კაპიტალური ნაგებობა—სამეფო სასახლე. მე-18 საუკუნის სახელოვანი ქართველი ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბაგრატიონი თავის შრომაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ გეგუთის ადგილმდებარეობის აღწერისას³ აგრეთვე განპარტავს, რომ გეგუთი არის „სადგური ზამთარს მეფეთა“.⁴

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ცხოვრება. 1469—1800 წლები, მეორე გამოც. ზ. კიკინაძისა, თბილისი, 1913, გვ. 359.

² ს. კაკაბაძე, საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნეების ეპოქა, თბილისი, 1922, გვ. 200.

³ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), გვ. 156.

⁴ იქვე, გვ. 156.

აქ არის სასახლე „მრავალპალატოვანი, დიდნი და მცირენი, თლილის ქვისა, უწოდებენ ციხე-დარბაზს. იტყვიან აღშენებას თურქთაგან ნზ(57) მეფის გიორგის ჟამსა“.¹

მიუხედავად იმისა, რომ მეტისმეტად მცირეა ვახუშტის მიერ შემონახული ცნობები გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ შესახებ, მათ უალრესად დიდი მნიშვნელობა აქვთ ამ ძეგლის ისტორიისათვის. ვახუშტი სწორად უჩვენებს „ციხე-დარბაზის“ აგების ადგილს, დანიშნულებას, მრავალპალატოვანებას და ზოგ სხვა საკითხს, მაგრამ ეერ გავიზიარებთ მის მიერ შემონახულ ცნობას „ციხე-დარბაზის“ აღმშენებელთა გინაობის საკითხზე.

ვახუშტის, როგორც ირკვევა, არ მოეპოვებოდა ზუსტი ცნობები „ციხე-დარბაზის“ აღმშენებელთა შესახებ. იგი გადმოგვცემდა არა წერილობითი წყაროს ცნობას, არამედ დაუზუსტებელ ნათქვამს, რომელიც თვითონაც არ მიაჩნდა დასაყრდენად. სწორედ ამიტომ მიუთითებდა ხაზგასმით, რომ „იტყვიან („ციხე-დარბაზის“) აღშენებას თურქთაგანო“. მართლაც, არ შეიძლება საიქვოდ მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ „ციხე-დარბაზი“ არ არის თურქების მიერ აგებული.

წყაროებით ცნობილია, რომ ქუთაისსა და მის მიდამოებში, აღრიდან მოყოლებული, სხვადასხვა დროს არა ერთხელ შემოჭრილან თურქები, მაგრამ ისინი მიზნად ისახავდნენ აქ არა მშენებლობასა და აღორძინებას, არამედ ძარცვას, აოხრებასა და დაპყრობას. საკმარისია მოვიგონოთ ორი ფაქტი: სელიმის მეთაურობით 1510 წელს შემოსეულმა თურქებმა იმავე წლის 23 ნოემბერს ერთდროულად წაუყიდეს ციხილი ხუროთმოძღვრების განთქმულ ძეგლს ქუთაისის კათედრალს (ბაგრატის ტაძარს) და გელათის სამონასტრო ანსამბლს,² რომელშიც კულტურის სახელოვანი კერა-აკადემიაც შედიოდა.

თურქებმა 1691 წელს მეორედ შემესრეს ქუთაისში ბაგრატის ტაძარი³ და მასში მეჩეთი გამართეს. რომ უფრო ადრინდელი ფაქტები არ დავასახელოთ, აქედანაც ჩანს, თუ როგორი დამოკიდებულება გამოიჩინეს თურქებმა, კერძოდ ქუთაისსა და მის მიდამოებში არსებული ძეგლებისადმი.

ამგვარად, არავითარი საფუძველი არ მოგვეპოვება ვიფიქროთ, რომ გეგუთის „ციხე-დარბაზი“ თითქოს აგებული იყოს თურქების მიერ.

¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), გვ. 156—157.

² თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, წ. II, თბილისი, 1897, გვ. 307.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 382.

გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ შესწავლის საქმეში განსაკუთრებული ღვაწლი მიუძღვის ცნობილ ფრანგ მეცნიერს, არქეოლოგსა და მოგზაურს. ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს (1798—1850).

დიუბუამ, რომელმაც კავკასიაში მოგზაურობის დროს — 1833 წელს თითქმის ორი თვე დაჰყო ქუთაისში, პირველმა შეისწავლა მეცნიერულად გეგუთის „ციხე-დარბაზი“. და მის აღწერას დიდი ადგილი დაუთმო თავის ფუნდამენტალურ ნაშრომში.¹ მაგრამ იმის მიუხედავად, რომ მეტად დიდი მნიშვნელობისაა გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ დიუბუას მიერ მოცემული აღწერა, როგორც ამ ძეგლის შესასწავლად სპეციალისტების მიერ უკანასკნელად ჩატარებულმა: კვლევა-ძიებამ დაადასტურა, მის ცნობებში ადგილი აქვს ზოგიერთ უზუსტობას. კერძოდ, გარდა იმისა, რომ არ არის ზუსტი დარბაზის დიუბუასეული განმარტება, არც გუმბათი აღმოჩნდა რეაწახნაგოვანი, როგორც ეს დიუბუას აქვს აღნიშნული. აგრეთვე დარბაზის დასავლეთ ფრთაზე, დიუბუას ცნობით, თითქოს ექვსი ოთახი იყო. გათხრების შედეგად კი გამოვლინდა ხუთი, ამასთან ისინი არ იყვნენ ერთმანეთთან კარებით შეერთებულნი. მცირეოდენი სხვაობა აღმოჩნდა დარბაზის ზომებშიც. დიუბუა აგრეთვე არ იჩენს ობიექტურობას, როდესაც წერს: გეგუთის სასახლე „მოლიანად ბიზანტიური“.² ამის მიუხედავად გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ შესწავლის საქმეში. უდაოდ, დიდი მნიშვნელობისაა დიუბუას ცნობები და მათ შესახებ ჩვენ გზადაგზა კვლავ შევჩერდებით.

გეგუთის სამეფო სასახლის მეცნიერული შესწავლის მიზნით, პირველი რიგის ორგანიზებული ღონისძიებანი მცირე ხნის წინათ, კერძოდ, 1937 წელს გახორციელდა. ხუროთმოძღვარ ვ. წილოსანი-სა და აწ გარდაცვლილ მკვლევარ ლ. მუსხელიშვილის მიერ ამ დროს ჩატარებულმა არქეოლოგიულმა ძიებამ (სასინჯმა გათხრებმა), იმის მიუხედავად, რომ მას ფართო ხასიათი არ ჰქონდა და არც დამთავრებულა, მაინც სასურველი შედეგები მოგვცა. ამ დროს ჩატარებულ კვლევითი მუშაობის შედეგები, რომელიც შეჯამებული და გამოქვეყნებულია ვ. წილოსანის მიერ,³ მეტად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს გეგუთის სამეფო სასახლის შესახებ.

გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ სრულყოფილად შესწავლისა და მი-

¹ ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე, მოგზაურობა კავკასიაში. ტ. II (გამოც. ფრანგულ ენაზე), პარიზი, 1839, გვ. 200—210.

² იქვე, გვ. 205.

³ ვ. წილოსანი, გეგუთი. ციხე-დარბაზი: კრებული — შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, თბილისი, 1938, გვ. 451—467.

ზი ნანგრევების დაცვის უზრუნველსაყოფად ფართო მასშტაბის სამუშაოები 1953—1957 წლებში შესრულდა. მისი განხორციელება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტმა და ძეგლთა დაცვისა და რესტავრაციის საქმეთა სამმართველომ ითავეს. სამუშაო ხორციელდებოდა ხელოვნებათმცოდნეობის მეცნ. კანდიდატ ვ. ცინცაძის მიერ მეცნიერული სიზუსტით შედგენილი პროექტითა და მისი სისტემატური კონსულტაციით.

ამ პერიოდის, ანუ მეორე რიგის, საკვლევი მუშაობის საბოლოო შედეგები ჩვენთვის ცნობილი არ არის, რადგანაც იგი ჩერჩვრებით გამოუქვეყნებელია. ამიტომ, ცხადია, მის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით, ხოლო ვ. ცინცაძის მოხსენების თეზისები,¹ რომელიც 1953 წლიდან 1955 წლის მისამდე ამ „ძეგლის გახსნა-გასაწმენდად ჩატარებულ მუშაობის შედეგებს“ შეეხება,² გეგუთის სამეფო სასახლის შესახებ მკვლევართა მიერ წინათ გამოქვეყნებული ცნობების დაზუსტებითა და ახალი დებულებების წამოყენებით (რასაც სათანადო საფუძველი აქვს) წინ წევს გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ ისტორიისა და მისი არქიტექტურის შესწავლის საკითხს.

გეგუთის „ციხე-დარბაზმა“ დამსახურებულად მიიპყრო აგრეთვე მხარის გაცნობით დაინტერესებული მრავალი მოგზაურის, სხვადასხვა დარგის სპეციალისტებისა და მეცნიერთა ყურადღება. მის შესახებ გამოქვეყნდა მეტნაკლები მნიშვნელოვანი მჭონე ცნობები, აღწერილობანი, სტატიები. განვიხილოთ ზოგი მათგანი.

მე-19 საუკუნის ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის ცნობილმა წარმომადგენელმა ანდრია ნიკოლოზის-ძე მურავიოვმა (1806—1874), რომელმაც ქუთაისისა და მისი მიდამოების სხვა ძეგლებთან ერთად დიდი ინტერესი გამოიჩინა გეგუთის „ციხე-დარბაზისადმი“, ამ უკანასკნელის შესახებაც გამოაქვეყნა, უდაოდ, მნიშვნელოვანი ცნობები,³ მკვრამ მურავიოვის მიერაც არასწორად არის გადმოცემულ მზოგი ფაქტი, რომ არაფერი ვთქვათ აღნიშნულთან დაკავშირებით ლიტერატურული ნაწარმოებებით მისი მეტისმეტი გატაცების შესახებ. მურავიოვი მეფე თამარის გარდაცვალების ადგილად გეგუთს ასახელებს, ხოლო გეგუთის სამეფო სასახლეს თამარის ციხეს უწოდებს.⁴

¹ ვახტანგ ცინცაძე, გეგუთის „ციხე-დარბაზი“; ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის მე-9 სამეცნიერო სესიის მოხსენების თეზისები და გეგმა, თბილისი, 1955, გვ. 9—11.

² იქვე გვ. 9.

³ М у р а в ъ е в, Грузия и Армения, ч. III, Г. Пб., 1848, стр. 214, 235.

⁴ იქვე, გვ. 214.

იმის მიუხედავად, რომ თამარი მრავალგზის იმყოფებოდა გეგუთში, არც ერთი წყარო არ ასახელებს მისი გარდაცვალების ადგილად გეგუთს. უმნიშვნელოვანესი პირველი წყარო, თამარის ისტორიკოსის თხზულება ადასტურებს, რომ თამარი გარდაიცვალა არა გეგუთში, არამედ „აგარათა სომხითისათა“.¹ აქედან თამარი გადმოასვენეს და დაკრძალეს საგვარეულო საძვალეში გელათს.² ნ. ბერძენიშვილის გამოკვლევით დადასტურებულად ითვლება, რომ აგარათა ციხეში აწინდელი კოჯრის ციხე იგულისხმება.³

შემდეგ. მურავიოვი ვერ იჩენს სიზუსტეს, როდესაც ის იხსენიებს გეგუთის სასახლეს, როგორც მხოლოდ ციხეს. მისი გეგმისა და ნანგრევების შესწავლა ადასტურებს, რომ აქ იყო არა ციხე, არამედ „ციხე-დარბაზი“ წოდებული გამაგრებული სამეფო სასახლე, რომელიც არ შეიძლება გაიგივებულ იქნას ციხესთან, როგორც ეს მურავიოვის დასახელებულ ნაშრომშია მოცემული.

არც უეაროვა იჩენს სისწორეს გეგუთის სამეფო სასახლის აღწერისას.⁴ მართალია, მან აღნიშნულის შესახებ შემოგვინახა ზოგი საყურადღებო ცნობა, მაგრამ მას, უთუოდ, გაუგებრობით მოსდის, როდესაც ამ ვეებერთელა სამეფო სასახლეს „პაღვალს“⁵ უწოდებს. მ. ე. მაისუროვმა ც დიდი ადგილი დაუთმო იმერეთში თავისი მოგზაურობის აღწერაში გეგუთის „ციხე-დარბაზს“,⁶ მაგრამ მისი მასალები გეგუთის ძეგლის შესახებ, ავტორის დაუსახელებლად, დიუბუა დე მონპერეს მიერ შემონახული აღწერის გადმოწერას წარმოადგენს.

თავისი მნიშვნელობით, უსათუოდ, საყურადღებოა გაზ. „კვალში“ გამოქვეყნებული სტატია გეგუთის ძეგლის შესახებ.⁷ სტატიის ავტორი (გვარი დასახელებული არ არის) დაბეჯითებით აცხადებს, რომ გეგუთის ციხე-დარბაზი აგებულია საქართველოს მეფის ბაგ-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 369.

² იქვე, გვ. 369.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან: „მომომხილველი“, II, თბილისი, 1951, გვ. 49.

⁴ Кавказ, Путевые заметки Гр. Уваровоѣ, ч. I, Москва 1887; стр. 295—298.

⁵ იქვე გვ. 296.

⁶ М. Е. Маисуров, Отрывок из путешествия по Имеретии: Сборник сведений о Кутаисской губернии, вып. вт. Кутанс, 1885, стр. 101—102; «Кавказ», № 42—43, 1851 г.

⁷ გეგუთის სამეფო სასახლე „ციხე-დარბაზი: „კვალი“, № 5, 1893 წ.

რატ მესამის¹ დროს² და, რომ თვით ბაგრატი, „ამასთანავე ვიცით, ზამთრობით გეგუთს იდგაო“,³ თუმცა ავტორი საამისო საბუთს არ ასახელებს.

შესაძლოა, სწორი იყოს ავტორის აღნიშნული ცნობები და მაშინ გამოკვლეულად ჩაითვლებოდა ამ ძეგლის („ციხე-დარბაზის“) ისტორიის მრავალი საინტერესო საკითხი, მაგრამ ასეთს არ ადასტურებს დღემდე ჩვენთვის ცნობილი არც ერთი წყარო.

დასასრულს აღვნიშნავთ, რომ გეგუთის ციხე-დარბაზს, მის ისტორიასა თუ არქიტექტურულ მხარეს, როგორც საერო ხუროთმოძღვრების დიდი მნიშვნელობის ძეგლს, ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს მეკვლევარებმა ივ. ჯავახიშვილმა,⁴ შ. ამირანაშვილმა,⁵ ს. კაკაბაძემ,⁶ ვ. ბერიძემ,⁷ ი. ციციშვილმა,⁸ აგრეთვე მის შესახებ გარდა იმისა, რომ გამოქვეყნდა რიგი სტატიები,⁹ მდიდარმა ქართულმა ხალხურმა სიტყვიერებამ საუკუნეების მანძილზე შემოინახა ლექსები და თქმულებები.

ამრიგად, გეგუთის „ციხე-დარბაზმა“, საერო ხუროთმოძღვრებაში მისი განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო, როგორც ქართველ ისე რუს და საზღვარგარეთის მეცნიერთა და მოგზაურთა დიდი ინტერესი დაიმსახურა. აღნიშნულისადმი ინტერესი კიდევ უფრო იზრდება, რადგანაც შუა საუკუნეების სამეფო სასახლეები არა თუ ქუთაისში, არამედ მრავალ სხვა კუთხეშიც არ არის შემონახული,

¹ სტატიის ავტორი არასწორად უჩვენებს ბაგრატ მესამის მეფობის თარიღს: 1001—1028 წ. წ., უნდა იყოს 975—1014 წ. წ.

² გეგუთის სამეფო სასახლე „ციხე-დარბაზი“: გვ. 2.

³ იქვე.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში, თბილისი. 1946, გვ. I, 120—138. 198—200.

⁵ Ш. Я. Амيرانашвили, История грузинского искусства, т. I. Москва, 1950, стр. 177—178.

⁶ ს. კაკაბაძე საისტორიო კრებული, წ. III, თბილისი, 1928, გვ. 114—115.

⁷ В. В. Беридзе, Архитектура Грузии, Москва, 1948, стр. 79. მისივე, „გეგუთის სასახლე“, საბავშვო კალენდარი, 1948 წ. 2 დეკემბრის დღე.

⁸ ი. ციციშვილი, ქართული არქიტექტურის ისტორია, თბილისი. 1955, გვ. 71—72.

⁹ Гегутский дворец: БСЭ, 10, вт. изд., стр. 313; Шота Руставели: газ. Правда, 15.XII. 1937, № 343, 2-й абз. იქვე, გეგუთის სასახლე, გაზ. „სიმართლე“, 7 სექტემბერი, 1956 წ. 108.

ზოლო ჩვენამდე, ისიც სახე-შეცვლით მოღწეული ქუთაისის „ოქროს ჩარდახი“, როგორც დაქვეითების ხანის ძეგლი, ვერ გვიჩვენებს ფეოდალური საქართველოს აღორძინების ხანის სამეფო სასახლეების სახეს. ასეთ პირობებში, აღნიშნული ხანის საერო ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი მთავარი რგოლის, სამეფო სასახლეების სახის აღდგენისა და მათი გაცნობის საქმეში მეტად დიდი სამსახურის გაწევა შეუძლია გეგუთის „ციხე-დარბაზს“.

„ციხე-დარბაზის“ უზარმაზარი ნანგრევები, არქეოლოგიური შესწავლის შედეგად მის შესახებ გამოქვეყნებული მასალები,¹ წყაროები და სხვა ცნობები უდაოდ ადასტურებენ, რომ გეგუთში არსებული სამეფო სასახლე, რომელმაც საბოლოო სახის (როგორც იყო ის 19-19 საუკუნის დასაწყისისათვის) მიღებამდე, მშენებლობისა და სრულყოფის რამდენიმე საფეხური განილო, ეპოქის შესატყვისი საერო ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი გრანდიოზული ნაგებობა იყო².

„ციხე-დარბაზის“ მთავარი ნაგებობა ორი იარუსისაგან შედგებოდა. ქვედა იარუსი სოფთად გათლილი კვადრებით აგებულ სამი-ოდე მეტრის სიმაღლის ცოკოლს წარმოადგენდა. „ციხე-დარბაზის“ ცენტრალური ნაწილის — დიდი დარბაზის ოთხივე მხარეზე განლაგებული იყო მრავალი ოთახი. დასავლეთ მხარეზე მიჯრით იყო მიშენებული ხუთოთახიანი ნაგებობა, რომელიც ერთ დროს ასევე ორი იარუსიანი ყოფილა.

„ციხე-დარბაზის“ მთლიანი ფართობი, დასავლეთის მხარეზე შემდეგი პერიოდის მიწაშენითურთ, ვ. წილოსანის მიერ ჩატარებული გამოვით (რომელიც შესაძლოა მცირეოდენ დაზუსტებას საჭიროებდეს). 1700 კვ. მეტრს უდრიდა. სასახლე თავისი გეგმით უახლოვდებოდა კვადრატს.³ შენობის აღმოსავლეთ-დასავლეთი მხარის სიგრძე უდრიდა 36,3 მ., ჩრდილოეთ-სამხრეთის მხარის 35.7 მ. შენობის ცენტრალური ნაწილი წარმოადგენდა კვადრატული ფორმის დიდ დარბაზს (კედლის სიგრძე 14 მეტრი). მისი ფართობი უდრიდა 196

¹ ვ. წილოსანი, გეგუთი. „ციხე-დარბაზი“, გვ. 451—467; ვ. ცინცაძე, გეგუთის „ციხე-დარბაზი“, გვ. 9—11.

² გეგუთის „ციხე-დარბაზის“ არქიტექტურული დახასიათებისას ვეყარდნობით, ჰელფერ-სმეციალისტების: დიუბუა დე მონპერეს, ვ. წილოსანის, შ. აშერანაშვილის, ვ. ბერიძის, ვ. ცინცაძისა და ი. ცინცაძის ჩვენს მიერ დასახელებულ შრომებს.

³ იხ. გეგუთის ციხე-დარბაზის გეგმა: ფრედრიკ დიუბუა დე მონპერე, ატლასი, III სერია, 1840, p 1—XV; ვ. წილოსანი, დასახ. ნაშრომი; გვ. 4/4, რესტავრაცია, გვ. 463; ირ. ცინცაშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XXXI¹, ნახ. 1, განაკეთი ნახ. 1.

კვ. მეტრს. დარბაზი გადახურული იყო 14 მ. დიამეტრის მქონე გუმბათით. გუმბათზე, დიუბუასათვის ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ მიცემული განმარტებით, თითქოს კიდევ იდგა დამაგვირგვინებელი „ფარანი“. დარბაზი ნათლებოდა გუმბათშივე საგანგებოდ დატანებული საშუქი ხერელით. გუმბათის უმაღლესი წერტილის სიმაღლე დარბაზის იატაკიდან 19—20 მეტრს უდრიდა. გუმბათი ეყრდნობოდა კედლებს, რომლებიც ისრულ ოთხ კამარასა და კუთხეების ოთხ ტრამპზე იყო დამაგრებული. „ციხე-დარბაზს“ მთავარი (საზეიმო) შესასვლელი ჰქონდა ჩრდილოეთი მხრიდან, აქედან შეიძლებოდა ვესტიბიულის გავლით მთავარ (სასტუმრო-საზეიმო) დარბაზში შესვლა. „ციხე-დარბაზი“ შეიცავდა სხვადასხვა ფართობისა და დანიშნულების (საწოლი, საღარო-საქუჩო, სამზარეულო, საბაზანო, მარაგი და სხვ.) მრავალ ოთახსა და განყოფილებას. შენობის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობდა დიდი ბუხრიანი ოთახი. ამ ოთახის ფართობი 75 კვ. მეტრამდე აღწევდა. ბუხარი, რომელსაც გადაკეთილი კონუსისებური ფორმა აქვს, მეტად დიდი ზომისაა, მისი განი უღრის 3 მეტრს, ხოლო სიღრმე 2 მეტრს. ბუხარი შიგნით ქვითაა ამოშენებული. გარეთ კი — საკმაოდ დიდი ზომის ქვებითა და აგურით. აღნიშნულ ბუხარში თავისუფლად შეიძლებოდა ირმისა და, რომელიც გნებავთ, სხვა დიდი ცხოველის მთლიანად შეწვა. მისმა სიდიდემ გააკვირვა ყველა მნახველი. დიუბუამ დასახელებული ბუხრიანი ოთახი მიიჩნია „ციხე-დარბაზის“ ყველაზე უძველეს ნაწილად. ეს მოსაზრება დაადასტურა უკანასკნელად ვ. ცინცაძის მიერ ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა ძიებამაც. ბუხრინი ოთახი „ციხე-დარბაზის“ მთავარი ნაგებობის (მეორე რიგის მშენებლობის) განხორციელების შემდეგ სასახლის სამზარეულო გახდა.

დარბაზის სამხრეთით მდებარეობდა მასთან უშუალოდ დაკავშირებული დიდი ზომის სამი ოთახი. სამხრეთ-აღმოსავლეთითა და სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე ოთახებს ჰქონდათ დიდი ზომის ფანჯრები. „ციხე-დარბაზს“ ჰქონია მრგვალი და ნახევრად მრგვალი სათოფურებიანი კოშკები. კოშკების დიამეტრი თითქმის 5 მეტრამდე აღწევდა. „ციხე-დარბაზის“ ჩრდილო დასავლეთის კუთხის ფართობში მოწყობილი ყოფილა საბაზანო განყოფილება. ის შემდეგ გადაუკეთებიათ სასახლის სამგანყოფილებიან აბანოდ. აბანოში ცალ-ცალკე იყო გასახდელი, საბაზანო და შედარებით მაღლა საქვაბე განყოფილება. საქვაბე განყოფილებიდან კედლებში გაყვანილი იყო წყლის გამტარი თიხის მილები. ამრიგად, „ციხე-დარბაზის“ აბანოც მაღალი გეომორფიკებით ყოფილა აგებული. „ციხე-დარბაზს“ ჩრდილო ნაწილში ჰქონდა ხის აივანი. „ციხე-დარბაზის“ საშენ მასალად გამოუყენე-

ბიძე აგური და ჭუთაისის თლილი ქვა. ცოკოლი აგებულია გათ-
ლალი ქვით, ხოლო შენობის დანარჩენი ნაწილი სხვადასხვა, მაგრამ
ძირითადად მეტად დიდი ზომის (27 X 27 X 6 სმ) წითელი ფერის
მაგარი აგურით აუშენებიათ. შენობის კედლების მაქსიმალური
სიმაღლე უდრის 1,8 მეტრს, ხოლო მინიმალური 0,8 მეტრს. დარბაზის
კამარა. რომელიც აგებულია აგურით, 0,5 მ. სისქისაა.

შენობა გადახურული იყო გლახურირებული (მოქიქული) ორგვა-
ლი (ბოტყელი და ნახევრად მრგვალი) კრამიტით. კრამიტი აგურით
აგებულ გუმბათთან დაკავშირებული იყო დულაბით, რაც მას მატებ-
და სიმაგრეს და უვნებელყოფდა ქარისაგან.

„ციხე-დარბაზს“. ბუნებრივია, უნდა ჰქონოდა წყალსადენი და
წყალთ მომარაგების სხვა საშუალებანი. და როგორც უკანასკნელად
ჩატკეპულმა არქეოლოგიურმა ძიებამ დაადასტურა, ასეთი ჰქონია
კიდეც. სასახლეს იქვე ჰქონდა აგრეთვე კარის ეკლესია, ისიც ქვით
იყო აგებული.

უნდა აღინიშნოს, რომ მთელი შენობა, როგორც ამას ადასტუ-
რებს მისი უზარმაზარი ნანგრევები. დიდი გულმოდგინებითა და მა-
ღალი სამშენებლო ხელოვნებით იყო აგებული. საკმარისია ითქვას,
რომ გეგუთის სასახლის მშენებლობაზე გამოყენებული ხსნარების
სიმაგრე, როგორც ამას ადასტურებს ინჟ. პ. წულუკიძის გამოკვლე-
ვა. ეტოლებოდა 60 კგ/სმ². ხოლო ბეტონის—130 კგ/სმ². ეს ისეთი
სიმკვრივეა, რომელსაც იყენებენ თანამედროვე მეტად საპასუხის-
მგებლო ნაგებობაში (იხ. პეტრი წულუკიძის სტატია „800 წლის ბე-
ტონი“: „დროშა“ № 1, 1958, გვ. 19).

ამრიგად, „ციხე-დარბაზის“ შესახებ აქ მოტანილი არასრული
ცნობები, აგრეთვე ამ ძეგლის თავიებური სიმძლავრით გამოხატუ-
რების იმპერატ. ანა იოანეს-ასულისათვის მირთმეულ იმერეთის
სამეფოს იმ რუკაზე,¹ რომელიც მკვლევართა დასკვნით შედგენილია
ტიმოთე გაბაშვილის მიერ 1737 წელს,² ცხადყოფს მის („ციხე-დარ-
ბაზის“) გრანდიოზულობას.

„ციხე-დარბაზს“ მისი აგების დროს, როგორც დიუბუას აღწერი-
დან ჩანს. ძალზე ახლოს ჩაუდიოდა მდინარე რიონი. ერთ მხარეზე
ბუნებრივი კალაპოტით, მეორე მხარეზე — საგანგებოდ გაყვანილი
აოხით. რომლის გასწვრივ აგრეთვე კედლიც იყო აგებული.³ არხი
კედლითურთ, როგორც სიმაგრე, სასახლეს შემოვლებული ჰქონდა
დაცვის მიზნით. ამგვარად, გეგუთის სასახლის ტერიტორია ბუნებრი-

1. Центральный Государственный Военно-Исторический архив
СССР, ВУА, д. № 20501. ამ რუკის ფოტო პირი ინახება საქართველოს სა-
ხელმწიფო მუზეუმში. ფოტო კატალოგი, № 164.

2. ვხელმძღვანელობთ ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახ. მუზე-
უმის უფრ. მეცნ. მუშაკების ე. მეტრეველისა და შ. ბურჯანაძის
გ. მოკვლევებით (ხელნაწერებით).

3. დიუბუა დე-მონპერე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 206.

გეგუთის ციხე-დარბაზის ნანგრევებისა და ველის ხედი. 1910 წ.

ვი და ხელოვნური ღონისძიებების შედეგად მოგვივარება კუნძულს. სასახლის ირგვლივ მდინარითა და კედელთან ერთად არხით შემოზღუდული მთელი ტერიტორია ეზოსა და სასახლას ბაღს ეჭირა.¹

არხზე აგებული ყოფილა აგურის ორი ხიდი. ჩრდილოეთით მდებარე ხიდით სასახლე შეუფერხებელ კავშირს ახორციელებდა ქ. ქუთაისთან, ხოლო მეორე ხიდით—სამხრეთით მდებარე კუთხეებთან.²

ასე წარმოგვიდგება არასრული მონახაზით სასახლის კარ-მიდამოს სურათი.

როდესაც გეგმუთის ციხე-დარბაზს ვადარებთ ცნობილ სასახლეებს, რომელთა შესახებ მათ ნანგრევებთან ერთად წარმოდგენას გვაძლევენ სხვა ქვეყნების მოგზაურთა და სხვათა მიერ შემონახული ცნობები, ირკვევა, რომ მათ შორის, ერთგვარი მსგავსების მიუხედავად, მეტად დიდი სხვაობაცაა.

ასე, მაგალითად, სპეციალისტების გამოკვლევით დადასტურებულია ითვლება, რომ ფეოდალის სასახლე—„პალატი“ ვაჩნაძიანში (აწ. სოფ. შრომა),³ რომელიც მე-10-11 სს. არის აშენებული, ორიარუსიან ნაგებობას წარმოადგენდა. ის გადახურული იყო ორკალთიანი სახურავით. თითოეული სართული შედგებოდა სამ-სამი სხვა და სხვა ზომის ოთახისაგან, ხოლო პირველი სართულის ორ განაპირა ოთახს ბუხარი ჰქონდა.

კვეტერის (ანუ კუეტარის) ციხის შიგნით მე-10-11 ს. ს. აგებული ფეოდალის სასახლის,⁴ დარბაზის ნანგრევი ცხადყოფს, რომ ის ორსართულიანი შენობა იყო. მისი მეორე სართული, რომელსაც ჩრდილო ნაწილში ჰქონდა ორი ბუხარი, ერთი დიდი დარბაზისაგან შედგებოდა. ასევე ფეოდალის სასახლე ნადარბაზევში,⁵ აგებული მე-9-10 საუკუნეებში, რომელსაც ჰქონდა პორიზონტალური გადახურვა, სწორკუთხედის ფორმის დიდ დარბაზს წარმოადგენდა, ხოლო მისი კედლების შიგაპირი ამოყვანილი იყო ერთნაირეთაგან არამჭიდროდ მიდგმული ბაზალტის დიდი ქვეებით. ორიარუსიანი იყო აგრეთვე ნეკრესის,⁶ ვანთის,⁷ კერემის.⁸

¹ დ ი უ ბ უ ა დ ე მ ო ნ ჰ ე რ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 206.

² იქვე, გვ. 206.

³ გ. ჩუბინაშვილი, საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნაშუი: თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, III, 1923, გვ. 113—115.

⁴ იქვე, გვ. 115—117.

⁵ ი. რ. ციციშვილი, ქართული არქიტექტურის ისტორია, გვ. 52.

⁶ გ. ჩუბინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 108—112.

⁷ იქვე, გვ. 112.

⁸ იქვე, გვ. 112—115.

წინაწმინდისა¹ და გუდარეხის² საეპისკოპოსო სასახლეები. ნეკრესის სასახლის ზედა სართულის მთელი ფართობი შეადგენდა მხოლოდ ერთ დარბაზს. ის ნათღებოდა ხუთი სარკმლით. სასახლეს ჰქონდა ორკალთიანი სახურავი და მარანი პირველ სართულში. ვანთის სასახლე ორი ბუხრიანი ოთახისაგან შედგებოდა. მის კედლებში დატანებული იყო თაროები. გუდარეხის სასახლეს კი, რომელიც წარმოადგენს მე-13 საუკუნის 30-იანი წლების ძეგლს, ჰქონდა რამდენადმე უსწორო მოგრობო ოთხკუთხედის (18,40 მ X 5,65 მ) ფორმა. ის იყო ქვით აგებული, შიგნით შელესილი და მოხატული. ჰქონდა კამარიანი გადახურვა, ხოლო სახურავად გამოყენებული იყო მოქიჩული ლურჯი და ღვინისფერი კრამიტი. სასახლის პირველი სართული აქაც მარანს, საწნეხელს ექირა. დასახელებული სასახლეების³ პირველი სართული ყველგან გამოყენებული იყო ძირითადად სამოსამსახურეო (საცხოვრებელი) და სამეურნეო დანიშნულებით. ზედა სართული კი, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში წარმოადგენდა დიდ დარბაზს და ძირა სართულისაგან განსხვავდებოდა კედლების უფრო მეტი სიმაღლით, მხატვრული გაფორმებით, განათებითა და სხვ., განკუთვნილი ყოფილა საზეიმო მიღებისა და სწდომებისათვის.⁴

ასე წარმოგვიდგება, ზოგად ხაზებში, ფეოდალთა და ეპისკოპოსთა ზოგიერთი სასახლის სახე. რაც შეიხება საქართველოს მეფეთა სასახლეებს, მათ შესახებ, მართალია, ცნობები შემოგვინახეს მრავალმა უცხოელმა მოგზაურმა და ცალკეულ სახელმწიფოთა ოფიციალურმა წარმომადგენლებმა, მაგრამ ისინი ძირითადად გვიანი ხანის სასახლეებს შეეხებიან და არა იმ პერიოდისას, რომელსაც მიეკუთვნება გეგუთის ციხე-დარბაზი.

ქუთაისში არსებულ მე-15 საუკუნის სამეფო სასახლის შესახებ ზიცირეოდინი ცნობა ვენეციელმა ელჩმა ამბროჯიო კონტარინმა შეწოგვინახა. მაგრამ კონტარინი, რომელმაც ქუთაისში გზად გაიარა

1 გ. ჩუბინაშვილი, საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში, გვ. 123.

2 გუდარეხი, გუდარეხის პირველი და მეორე არქეოლოგიური ექსპედიციის პნგარიში შედგენილი ლ. მუსხელიშვილის, შ. ხიდაშელისა და ვ. ჯაფარიძის მიერ, ლ. მუსხელიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1954, გვ. 85; ირ. ციციშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 71—72.

3 კვეტერის, ვანაძიანისა და ნეკრესის სასახლეების ფოტო ილუსტრაციები გამოქვეყნებულია გ. ჩუბინაშვილის ნაშრომში *Архитектура Кахетии, Тбилиси, 1956, стр. 433—442, 448—460. იხ. აგრეთვე ირ. ციციშვილის დასახ. ნაშრომში ტაბ. XVI, ნახ. 4,9—10, ტაბ. XVII, ნახ. 7, ტაბ. XIX, ნახ. 1.*

4 გ. ჩუბინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 124.

1474 წელს, მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ ქუთაისში, გაშლილ ველზე, არის აგებული ქართველი მეფის ბაგრატის სასახლეო¹ და არ იძლევა მის აღწერა-დახასიათებას. უფრო გვიან, მე-17 საუკუნის ნახევრისათვის (1650—1652) იმერეთის მეფის სასახლის „ოქროს ჩარდახის“ ვრცელი აღწერა შემოგვინახეს რუსეთის ელჩებმა ნ. ტოლოჩანოვმა და ა. იველიევმა,² ხოლო შაჰნავაზად წოდებულ ეახტანგ მეხუთის სასახლის შესახებ — ძვირფასი ქვებით მოვაჭრე ფრანგმა მოგზაურმა ჟან შარდენმა.

ელჩების აღწერიდან ჩანს, რომ იმერეთის მეფის სასახლე რამდენიმე შენობისაგან შედგებოდა. ის აგებული იყო ქუთაისში, მდ. რიონის მარცხენა ნაპირას, თეთრხიდან. ერთი შენობა, ამოყვანილი მდინარეში ჩამავალ სვეტებზე, წარმოადგენდა დიდ დარბაზს, ხოლო მისგან მცირე მანძილით დაშორებული მეორე ორსართულიანი შენობა თავისი სიდიდით პირველს მნიშვნელოვნად აღემატებოდა. ჟან შარდენი კი, რომელიც 1672 წელს მოვიდა საქართველოში, წერს: ეახტანგ „მეფის სასახლე ერთ უმშვენიერეს შენობას წარმოადგენს ტფილისში. სასახლეში არის დიდი დარბაზები, რომელიც მდინარეს დაბალებს გადასცქერიან. ბალები ძალიან ფართოა. სასახლის წინ არის ოთხკუთხედი მოედანი, ამ მოედანზე ათას ცხენამდე დაეჭევა... მშვენიერი სანახავია მოედანი და სასახლის ფასადი... კახეთის მეფეს ქალაქის ნაპირად აქვს სასახლეო“³ და სხვ.

ანალოგიური ცნობების მოყვანა კიდევ შეიძლებოდა. მაგრამ ზემოაღნიშნული სასახლეებისა და გეგუთის ციხე-დარბაზის მონაცემების შედარებით აშკარად ჩანს, რომ ეს უკანასკნელი მათგან დიდად განსხვავდებოდა როგორც ფორმით, ისე სიდიდით, მონუმენტურობით, სიძლიერის იერით, დარბაზის ფართობით, თავდაცვის საშუალებებით (კოშკები) და სხვ.

გეგუთის ციხე-დარბაზის მთლიანმა კომპლექსმა ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა რუსეთის ელჩებზე — ტოლოჩანოვსა და იველიევზე, რომ ის მათ მიერ შედგენილ იმერეთის აღწერილობაში „ქალაქ გეგუთის“ („Гор. Гегути“) სახელწოდებით იხსენიება,⁴ მაგრამ ცხადია, რომ ის ქალაქად ციხე-სიმაგრის მნიშვნელობით არის დასახელებული.

¹ Книга для чтения по истории СССР, ч I, сост. М. Н. Тихомиров, 1941, Москва, стр. 176; ა. კ ყ ი ა, იტალიელი მოგზაურები საქართველოში მე-15 საუკუნეში. იოსაფა ბარბარო და ამბროჯიო კონტარინი: „მოამბე“, 1894, № 11. გვ. X, გვ. 51.

² М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию, стр. гв. 143—144.

³ ჟ ა ნ შ ა რ დ ე ნ ი, მოგზაურობა საქართველოში, თარგმნილი ფრანგულადან ვასილ ბარნოვის მიერ, თბილისი, 1935, გვ. 95.

⁴ Посольство стр. 114.

ზოგიერთი ავტორი იმასაც მიუთითებს. რომ გეგუთის სასახლის მიდამოებში, თითქოს ოდესღაც მნიშვნელოვანი ქალაქი იყო გაშლილი.¹ დაახლოებით ასეთივე მოსაზრება გამოთქვა პროფ. ს. კაკაბაძე-მაც. ს. კაკაბაძის აზრით ციხე-დარბაზის „მიდამოებში ძველად ცხოვრება საკმაოდ გაცხოველებული ყოფილა“, და, რომ „აწინდელი სოფელი გეგუთი ამ სიძველეთა გარეშე არის გაშლილი. რაც ამტკიცებს სოფლის მიერ მე-19 საუკუნეში ადგილის შენაცვლებასო“.² საქმე იმაშია, რომ გეგუთის სასახლის მიდამოებში ამ უქანასაქნელზე უფრო ძველი ძეგლი, თუნდაც ნანგრევების სახით. ჭერჭერობით აღმოჩენილი არ არის, მაგრამ ამ საკითხთან დაკავშირებით კიდევ მეტად იზრდება „ციხე-გეგუთის“ შესახებ „ქართლის ცხოვრების“ ანასეულ ნუსხაში დაცული ცნობის მნიშვნელობა.

ამჟამად მართალია არ მოგვეპოვება მტკიცე საბუთი, რომელიც „ციხე-დარბაზის“ მიდამოებში ქალაქის არსებობას ადასტურებდეს, მაგრამ ამ მიმართებით შემდგომი ძიებისათვის მაინც არსებობს სათანადო საფუძველი. გეგუთის სასახლის მიდამოებიდან დაწყებული სამტრედიამდე, მდინარე რიონის (ყოფილი ფაზისის) გასწვრივ დაბლობი მდებარეობის მეტად ვრცელ ტერიტორიაზე დღემდე ქალაქის არსებობის ფაქტი დადგენილი არ არის. ეს ტერიტორია წარმოადგენს ისტორიულად „სამოქალაქოს“ სახელწოდებით კარგად ცნობილი ტერიტორიის ძირითად შემადგენელ ნაწილს. სახელწოდება „სამოქალაქო“ არც თუ მცირე რაოდენობის ქალაქების არსებობის შედეგად შეიძლება წარმოშობილიყო, აგრეთვე თუ მივიღებთ მხედველობაში კოლხეთის ზოგი უძველესი ქალაქის შესახებ, კერძოდ ბერძნულ წყაროებში დაცულ ცნობებს (მაგ. პროკოპი კესარიელის)³ და იმ ფაქტს რომ გეგუთის ეჭირა მეტად მოხდენილი მდებარეობა. რომლისადმი ქვეყნის მმართველთა ყურადღებას ადასტურებს აქ „ციხე-დარბაზის“ შემადგენელი უძველესი ნაწილის (ბუხრიანი ოთახის, სანადირო სახლის) გამოვლინება და შემდეგი პერიოდის სხვა ძეგლები, არსებობს ერთგვარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ გეგუთის ციხე-დარბაზის მიდამოებში ოდესღაც შესაძლებელია მართლაც არსებებულიყო კოლხეთის ერთერთი უძველესი ციხე-ქალაქი. თუ შემდგომი კვლევა, რაც ფართო მასშტაბით არქეოლოგიური ძიებრი ჩატარებას მოითხოვს, ასეთ ფაქტს დაადასტურებს, ამით კიდევ მეტად მოეფინება ნათელი არა მხოლოდ ქუთაისისა და მისი მიდამოების. არამედ საერთოდ

¹ დიუბუა დე მონპერე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 205; М. Е. Мансуров, Отрывок из путешествия по Имеретии, стр. 102.

² ს. კაკაბაძე, საისტორიო კრებული, წ. III, გვ. 114.

³ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. მეორე, ბერძნული ტექსტი თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1934, გვ. 16—194.

კოლხეთის ზოგი სხვა ციხე-ქალაქის ისტორიის შესწავლა-დაზუსტების საქმეში ბურუსით მოცულ მრავალ საკითხს.

ყურადღებას იქცევს გეგუთის სასახლის სახელწოდების საკითხი. ზაგრამ ვიდრე ასეთის განხილვაზე გადავიდოდეთ, გავი(წ)ნოთ წყაროებსა და მხატვრული ლიტერატურის ძეგლებში დაცულ ზოგერთ ცნობას საქართველოს მეფეთა სასახლეების სახელწოდებათა შესახებ. ამ საკითხს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია აწ განსვენებულმა აკად. ივანე ჭავჭავაძემ. მან სამშენებლო ხელოვნების მთელ რიგ საკითხებთან ერთად მე(ც)ნიერულად შეისწავლა სამეფო სასახლეების შესახებ დაცული ცნობები და მათ განხილვას დიდი ადგილიც დაუთმო ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის გამოქვეყნებულ მასალებსა და ნაშრომში¹.

წყაროებსა და ლიტერატურულ ძეგლებში დაცული ცნობებით დასტურდება, რომ საქართველოს მეფეთა (და დიდებულთა) სასახლეები სხვადასხვა დროს ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებულ სახელებს ატარებდნენ.

სასახლეების მნიშვნელობით იხმარებოდა ისეთი ტერმინები, როგორიცაა „ტაძარი“, „პალატი“, „სრა“, „დარბაზი“ „სასახლე“, „ჩარდახი“ და შესაძლოა კიდევ ზოგი სხვაც. დასახელებული თვითეული ტერმინი თუ გარკვეული დროისათვის მხოლოდ სასახლეს ნიშნავდა, ზოგმა მათგანმა (ტაძარი, პალატი და სხვ.) დროთა მანძილზე სრულიად გამოიცვალა შინაარსი და სხვა მნიშვნელობა მიიღო. ტაძარი მე-5 საუკუნეში საერო დანიშნულების ნაგებობა იყო და ის წარჩინებული პირის სასახლეს ნიშნავდა. ასეთ შინაარსს ატარებს ტერმინი ტაძარი მე-5 საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისეთ ორიგინალურ თხზულებამ, როგორიცაა „შუშანიკის მარტვილობა“. აქ ის პიტიახშის (ერისთავის) სასახლეს ნიშნავს.²

საღვთისმსახურო, საეკლესიო დანიშნულების შენობას იმ დროს ეკლესია ეწოდებოდა, ტაძარი კი მე-8—მე-10 საუკუნეებშიც სასახლეს ნიშნავდა. ამას ადასტურებს გიორგი მერჩულის თხზულება „ცხოვრებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ“. ამ ნაშრომში კუროპალატის ტაძარი, აზნაურის ტაძარი სასახლეს აღ-

¹ ი. ვ. ჭავჭავაძის შრომა. მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში, თბილისი, 1946, გვ. 10—16, 120—137.

² იაკობ ხუცესი, წამებაჲ წმინდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ: ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, ს. ყუბანეიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1946, გვ. 35, 38.

ნიშნავს.¹ თამარის დროს კი ტაძარი საეკლესიო ნაგებობის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო.

მე-11—მე-12 საუკუნეებში სასახლის მნიშვნელობით იხმარებოდა ტერმინიც „პალატი“, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით ძველიდან (VIII—X ს. ს.) მომდინარეობს. „პალატი“ ასეთი მნიშვნელობით არის მოხსენიებული „წმ. ნინოს ცხოვრებასა“ და ჟამთააღმწერლის თხზულებაში. „წმ. ნინოს ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: „მეფე... წარვიდა პალატადო“², ხოლო ჟამთააღმწერლის თხზულებაში აღნიშნულია; ჭიჭურმა „...აღაშენა ისანთა პალ(ა)ტი განგებითა დიდითაო“³, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ჭიჭურის თბილისში (ავლაბარში) სასახლე აუშენებია.

ამრიგად, მე-10—12 საუკუნეებში სასახლის აღმნიშვნელ ერთერთ ტერმინს პალატიც წარმოადგენდა. პალატი საბას განმარტებით არის „ვრცელი და დიდი სახლი“⁴. ტერმინი „პალატი“ ასეთივე მნიშვნელობით კიდევ იხმარებოდა მე-13—მე-14 საუკუნეებში, ხოლო კიდევ უფრო იშვიათად მე-17 საუკუნეში. შემდეგ მან სრულიად შეიცვალა წინანდელი მნიშვნელობა, მაგრამ ეს ტერმინი შემორჩა კერძოდ დასავლეთ საქართველოში და ის საცხოვრებელი სახლის პირველ სართულს ნიშნავს.

მე-11 საუკუნეში საქართველოში სასახლეს აგრეთვე ეწოდებოდა „სრა“. ეს ტერმინი სპარსულია და ივ. ჯავახიშვილის აზრით სპარსულისავე ზეგავლენით უნდა იყოს ჩვენში შემოსული. ტერმინმა სრამ რომ ერთგვარი გავრცელება პოვა იმ დროის საქართველოში, ამას ადასტურებს „ვეფხისტყაოსანი“ და სხვა ლიტერატურული ძეგლები. „ვეფხისტყაოსანში“ გხვდება ასეთი გამოთქმები: „სრას მიხმეს“, „პატრონი სრისა სრულისა“, „სრა(ა) სრული“, „კარნი სრისანი“⁵ და სხვა. იოანე შავთელიც ამბობს „აბდულმე-

1 ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, გვ. 13.

2 იქვე, გვ. 13.

3 ქართლის ცხოვრება (მარიამისეული ნუსხა), ე. თაყაიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1906, გვ. 657; ივ. ჯავახიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 13.

4 სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1884, გვ. 237.

5 შოთარ რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, თბილისი, 1951, სტროფი 507, 632, 1155, 1188.

სიანში“: „თუ უქო სრანი“, ¹ ხოლო ფეშანგი „შაპნავაზიანში“ წერს: „სრას ავლია ტურთა ბალიო“ ² და ა. შ.

ს რ ა საბას განმარტებით სახლს ნიშნავს, ³ მაგრამ „ვეფხისტყაოსნის“, „აბდულმესიანისა“ და „შაპნავაზიანის“, თუნდაც მხოლოდ აქ მოყვანილი ნაწყვეტებიც ამტკიცებს, რომ სრა ჩვეულებრივ საცხოვრებელ სახლს კი არ ეწოდებოდა, არამედ მეფეთა და წარჩინებულ პირთა სასახლეს.

ს რ ა მე-11 საუკუნიდან მოყოლებული, როგორც სასახლის შინაარსის შემცველი ტერმინი, ამავე შინაარსის მატარებელი ზოგი სხვა ტერმინის (პალატი, დარბაზი და სხვ.) პარალელურად გვხვდება საქართველოში.

მეთხოთმეტე საუკუნიდან დაწყებული საქართველოში „თანდათან ვრცელდება, როგორც ზოგადი ტერმინი“ ⁴ სასახლე, რომელიც აკ. შანიძის განმარტებით ძვირფას სახლს ნიშნავს და „წარმოშობით არის შერწყმული სახელი: სრა-სახლი ... როცა შერწყმულის პირველი ნაწილის გაგება დაბნელდა და სა-დ იქცა, გაადვილდა მთელი გამოთქმის „გაქართულება“. ბოლოში გაჩნდა სუფიქსი-ე (სრა-სახლი → სა-სახლ-ე)“. ⁵ ამრიგად „სასახლე“ წარმომდგარია უძველესი ქართული ტერმინისაგან „სახლი“.

უძველეს ძეგლებში (მაგ. მარტვლობაჲ შუშანიკისი) მრავალჯერ არის მოხსენებული ტერმინები ს ა ხ ლ ი (სახლნი), ს ა ხ ლ ა კ ი და ვ ა ნ ი⁶. სახლი, სასახლის მნიშვნელობით მოხსენებულია ბაგრატ მეოთხის ერთ-ერთ (1058 წ. ახლოს) სიგელში. ბაგრატი წერს: ოპიზარნი და მიჯნაძოროელნი „(მო)ვიდეს ჩ-ნ (ჩვენ) წ-ე (წინაშე) ქუთათის სახლსა სამკუიდრებელსაო“ ⁷. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ტერმინი ვანი. ვანი, საბას გამარტებით, სადგომს სახლს ნიშნავს⁸. ასეთი მნიშვნელობით არის მოხსენებული ვანი შუშანიკის მარტვილობაშიც. მასში აღნიშნულია, რომ ეპისკოპოსი პიტიახშის „სახლისაჲ“, რომელიც „კაცისა ვისამე წმიდისა ვანად მის-

1 შუთელი, აბდულ მესიანი, ს. კაკაბაძის რედაქციით, თბილისი, 1937, გვ. 28, სტროფი 39.

2 ფეშანგი, შაპნავაზიანი, გიორგი ლეონიძისა და სოლ. იორდა-ნიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1935, გვ. 37, სტროფი 200.

3 ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, გვ. 287.

4 ივ. ჭავჭავიძე, მოხსენებული ნაშრომი, გვ. 15.

5 აკ. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისი, 1953, გვ. 133—134.

6 ი ა კ ო ბ ხ უ ე ს ი, წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ ევ. 35—39.

7 თ. ეორდანი, ისტორიული საბუთებჲ შიო მღვმლის მონასტრი-თბილისი, 1896, გვ. 8.

8 ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართულ ლექსიკონი, გვ. 99, 254.

რულ იყო“, იქედან გამოსული ამბობს: „წარვედ სწრაფიდ ვანად ჩემდაო“. ¹ ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით ვ ა ნ ი „შინაკაცის“ საცხოვრებელ სახლს ეწოდებოდა. ეს ტერმინი ასეთი მნიშვნელობით აღარ გვხვდება მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეების შემდეგ, ხოლო მეტად საინტერესოა, რომ „ვ ა ნ ი“ ამჟამადაც ჰქვია დასავლეთ საქართველოში რამდენიმე სოფელს და ერთ-ერთ რაიონსაც.

როგორც აღვნიშნეთ, უძველეს ძეგლებში გარდა ვ ა ნ ი ს ა, იხსენიება ს ა ხ ლ ი (შემდეგი პერიოდის წყაროები ასახელებენ სხვადასხვა დანიშნულების სახლებს: ს ა ლ ხ ი ნ ე ბ ე ლ ს, ს ა ს ტ უ მ - რ ო ს და სხვ), ს ა ხ ლ ა კ ი, შ უ ა ს ა ხ ლ ი², მაგრამ ს ა ს ა ხ ლ ე ამ ტერმინის თანამედროვე მნიშვნელობით მაინც არ გვხვდება. ს ა - ს ა ხ ლ ე, როგორც მეფის სარეზიდენციო და საცხოვრებელი შენობა, მოხსენებულია გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დებაში“. მეფე გიორგი წერს: „შევედით სასახლესა ჩვენსა ეინვანსო“³. შემდეგი საუკუნეების წყაროებსა და ლიტერატურულ ძეგლებში მრავალგზის არის დასახელებული მეფეთა, დედოფალთა და ერის მთავართა ს ა ს ა ხ ლ ე ბ ი და მოცემულია მათი ერთგვარი აღწერა-დახასიათება. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ იმერეთის მეფეთა სასახლის შესახებ მოცემული დახასიათება. ვახუშტი წერს: ქუთაისში „არს სასახლე მეფეთაგან, დიდ-შენი მშვენიერად რიონსა ზედა წაყიდებულიო“⁴. ის ქვის შენობაა. დგას თეთრ ხიდან (ა. წულუკიძის სკვერში), ისტორიული ჰადრის გვერდით, მოღწეულია რამდენადმე ფორმაშეცვლილი და მას ხალხი ო ქ რ ო ს ჩ ა რ დ ა ხ ს ეძახის. აღნიშნული შენობა, რომლის სამხრეთი ნაწილი მდინარე რიონის ნაპირად ჩამავალ სვეტებს ეყრდნობა, ასევე ო ქ რ ო ს ჩ ა რ დ ა ხ ს ი სახელითაა შეტანილი მრავალ წყაროში⁵.

ჩარდახი სპარსული სიტყვაა. ის „ნიშნავს ხის ოთხ სვეტზე ხეივანის მსგავსად გადახურულ ფანჩატურს“⁶, მაგრამ როგორც ჩანს ჩვენში მისი მნიშვნელობა გაფართოებულა. ამავე დროს შესაძლე-

¹ ი ა კ ო ბ ხ უ ც ე ს ი, წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი... გვ. 39—40.

² ა ბ. კ ი ვ ე ი ძ ე, „შუა სახლი“ რაკალენხუშში: ენის, ცტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, V-VI, თბილისი, 1950, გვ. 361—368.

³ ძეგლის დადება გიორგი ბრწყინვალის მეერ, ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ი ს რედაქციით, თბილისი, 1913, გვ. 4; ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომ, გვ. 15.

⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), გვ. 157.

⁵ მეფე ს ო ლ ო მ ო ნ მ ე ო რ ე ხ ე და მის დროის გამგებლობასა ზედა: სტატია „П—рх ГИ—ВВ“-ისა, თარგმნილი მ. ყ ა ღ ი ა ნ ი ს მიერ, „ცისკარი“, 1859, წ. № 12, გვ. 348.

⁶ ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომ, გვ. 129.

ბელი იყო ჩარდახს ჰქონოდა არა მარტო ხის, არამედ ქვის სვეტები, ისიც ოთხზე მეტი რაოდენობით და ყოფილიყო საკმაოდ დიდი ნაგებობა.

მოკლედ შევჩერდეთ სასახლის აღმნიშვნელ კიდევ ერთი ტერმინის დარბაზის შესახებ, აგრეთვე მასთან დაკავშირებით განვიხილოთ გეგუთის სასახლის სახელწოდების საკითხი.

ტერმინი დარბაზი მეხუთე-მერვე საუკუნეების ძეგლებში მოხსენიებული არ არის. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით ის შემოსული უნდა იყოს მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში, გვხვდება მეთავე საუკუნის ძეგლებში და ამ დროიდან თანდათანობით პოპულარს ფართო გავრცელებას.

დარბაზი სპარსული სიტყვაა („დარვაზჰ“) და ნიშნავს კარს. „რადგანაც კარი სპარსულად დარბაზს ეწოდებოდა, სამეფო კარს დაერქვა სამეფო დარბაზი, შემდეგ „სამეფო“ ჩამოასცილდა და დარბაზი, რომელმაც სასახლის მნიშვნელობა მიიღო“¹. დროთა მანძილზე ისე განმტკიცდა დარბაზის ცნების ასეთი გაგება, რომ „სამეფოს“ დასახელება საჭირო არ იყო: დარბაზი მის გარეშეც სამეფო-სასახლეს ან საერთოდ მბრძანებლის სასახლეს ნიშნავდა.

მე-11 საუკუნისათვის რომ დარბაზი ნამდვილად სამეფო სასახლეს ნიშნავდა, ამას ამტკიცებს „მატიანე ქართლისა“. მასში აღნიშნულია, რომ ბაგრატ მეოთხემ ბრძოლის დროს „დაწუა დარბაზი ბოდოჯისა, სახლი სახელოვანი, დიდისა კვირიკე მეფისა აგებულიო“, ხოლო, მისივე ერთ-ერთ სიგელში, რომელიც 1058 წლის ახლოსაა შედგენილი, ვკითხულობთ: „შევკრიბენ კარსა დარბაზისასა ჩ-ნისასა“ ოპიზარნი და მიჯნაძოროელნიო.² დასახელებულ ორივე შემთხვევაში სახლი მეფის სასახლეს აღინიშნავს.

დარბაზი სამეფო სასახლის მნიშვნელობით ხშირად იხმარება „ვეფხისტყაოსანში“; „ვისრამიანში“ და სხვა ძეგლებში. „ვეფხისტყაოსანში“ იშვიათად როდი გვხვდება ასეთი გამოთქმები: „დარბაზს მიხმეს“, „დარბაზს მხმობი“. „დარბაზს ნახა“³ და ა. შ. „ვისრამიანში“ კი ვკითხულობთ: „შაჰინშას დარბაზისა თვით იცოი“⁴, ხოლო დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს: სამეფოს

¹ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, გვ. 14, მისივე, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნარკვე. მეორე, თბილისი, 1929, გვ. 237.

² მატიანე ქართლისა: ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 298; თ. ყორღანიძე ისტორიული საბუთები შიო მღვიმის მონასტრისა..., გვ. 8.

³ შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, სტროფი: 533. 720, 814

⁴ ვისრამიანი, აღ. ბარამიძის, პ. ინგოროყვას და კ. კეკელიძის რედაქციით, თბილისი, 1938, გვ. 42.

საეკლესიო ყველა დაწესებულება „წესსა და რიგსა... ყოვლისას საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებიან, ვითარცა კანონსა უცდომელსაო“.¹

მეფეები, ვაზირობას, სახელმწიფო საქმეების განხილვას, დარბაზობას, აუდენციას დარბაზში მართავდნენ. ეს ფაქტი ასახულია „ვეფხისტყაოსანშიც“.²

კელმწიფის კარის გარიგებაში“ კი განმარტებულია, რომ დარბაზობისას მეფე დარბაზში იმყოფებოდა, დაწესებული იყო დიდებულითა წვევისა და დაჯდომის ადგილი და წესი, დასახლებული არიან დარბაზის მომსახურენი და სხვა³. აქედანაც ჩანს, რომ დარბაზი ჩვენში ასახლის მნიშვნელობით იხმარებოდა.

წყაროები ადასტურებს, რომ „დარბაზი“ ჰქონდა არამარტო მეფეს, არამედ ამირასაც. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხედველობაში გვყავს თბილისის ამირა (არაბთა ხელისუფლების წარმომადგენელი, თბილისის მმართველი), რომელსაც ჰქონდა საამირო დარბაზი.

როდესაც მეფე ბაგრატი ქუთაისიდან „წარემართა თბილისად“, მას „მოეგებნეს ქალაქის ბერნი, დარბაზის ყმანი... მოართვეს კლიტენი ქალაქისანი და შეიყვანეს საამიროსა დარბაზსაო“.⁴ ცხადია, თბილისის ამირას ჰქონია საამირო სასახლე, საამირო დარბაზი.

„ვისრამიანითა“ და სხვა ძეგლებით ცნობილი არის, რომ არსებობდა სამეფო, სადედოფლო, სახელმწიფო, დიდი და მცირე დარბაზი,⁵ სეფე დარბაზი, საწოლი დარბაზი და სხვა, ხოლო მათი დანიშნულება განმარტებულია სიტყვებით: „სადედოფლო“, „სახელმწიფო“, „საუფლისწულო“ და ა. შ.

დარბაზი არამარტო დანიშნულებით, არამედ ფორმითაც განსხვავდებოდა სხვა შენობებისაგან. „დარბაზი“ გუმბათიან შენობას ეწოდებოდა, რომელიც ნათდებოდა გუმბათში დატანებულ საგანგებო სანათურებით.

1 ცხოვრება მეფეთა-მეფისა დავითისი: ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 352.

2 შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, სტროფი 533.

3 კელმწიფის კარის გარიგება, პროფ. ე. თაყაიშვილის წინასიტყვაობითა და რედაქციით, თბილისი 1920 წ. გვ. 2.

4 მატიაწე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 299.

5 ვისრამიანი, ილ. კავკავაძის, ალ. სარაჯიშვილის და პეტ. უმიკაშვილის რედაქტორობით, თბილისი, 1884, გვ. 15, 33, 113, 137, ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, გვ. 15.

გუმბათს ჩვენში არასდროს არ ეწოდებოდა დარბაზი, როგორც ეს შეცდომით აქვს აღნიშნული დიუბუა დე მონპერეს. დიუბუა წერს, რომ „ციხე-დარბაზის სახელწოდება წარმოსდგება გუმბათისაგან, რომელსაც ქართულად „დარბაზი“ ჰქვიაო“¹. ცხადია, დარბაზის დიუბუასეული განმარტება არ შეიძლება სწორად ჩაითვალოს.

დარბაზი, როგორც „სამეფო დიდი სახლი“², სხვადასხვა დანიშნულების განყოფილება-ოთახებისაგან შედგებოდა, მაგრამ მის უმთავრესსა და ამდენად, ძირითად ნაწილს ყოველთვის შეადგენდა მისი ყველაზე „დიდი საკრებულო ოთახი“³, დარბაზი, რომელმაც მეთერთმეტე-მეცამეტე საუკუნეებში სასახლეს თავისი სახელიც კი მიანიჭა. დარბაზში იმყოფებოდა მეფე, მაშინაც, როდესაც ის სახელმწიფო საქმეებს განაგებდა. დარბაზში იმართებოდა დიდი და მცირე დარბაზობა, ხოლო წინათ სასტუმრო-სახეიმო დანიშნულების დიდ ოთახს წანულეთი რქმევია⁴. მაგრამ დროთა მანძილზე დარბაზმა შეიცვალა თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა. თუ წინათ დარბაზი გუმბათთან სასახლეს და მის მთავარ ნაწილს ეწოდებოდა, შემდეგ ხანებში, როდესაც საქართველოში ადგილობრივი სამეფო მმართველობა მოიშალა და მასთან ერთად სამეფო სასახლეებიც მოიშალა, დარბაზი ჩვეულებრივი საცხოვრებელი სახლის სასტუმრო, ხოლო საზოგადოებრივი სარგებლობის შენობებში სხვადასხვა დანიშნულების მქონე (სასხდომო-საკრებულო და სხვ.) დიდი ოთახის აღმნიშვნელი ტერმინი გახდა.

ფართოდ გავრცელდა ჩვენში აგრეთვე ასეთივე შინაარსის მატარებელი ფრანგულ-გერმანული ტერმინიც — „ზალა“⁵.

ამრიგად, ჩვენ რამდენადმე ხაზი გავუსვით უძველესი დროიდან მოყოლებულ ჩვენში გავრცელებული სასახლეების აღმნიშვნელ ტერმინებს. ახლა განვიხილოთ გეგუთის ძეგლის (სასახლის) სახელწოდების საკითხი.

გეგუთის ძეგლი წყაროებსა და პერიოდულ გამოცემებში სხვადასხვა სახელწოდებით არის მოხსენიებული.

იმერეთის სამეფოს იმ რუკაზე, რომელიც გეოლოგთა დასკვნით შედგენილია ტიმოთე გაბაშვილის მიერ 1737 წელს, გეგუთის ძეგლს ეწოდება ციხე-დარბაზი და ტახტი მეფეთა.⁶ ვახუშტი ბაგრატიონი

¹ დიუბუა დე მონპერე, მოგზაურობა კავკასიაში, ტ. II, (ფრანგ. ენაზე).

გვ. 202.

² ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, გვ. 76.

³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. III, თბილისი, 1953, გვ. 627.

⁴ ი. ვ. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 122, 125.

⁵ ი. ი მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი, უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბილისი, 1928.

⁶ ЛВИА, СССР, ВУА, д. № 20501.

და დიუბუა დე მონპერე მას უწოდებენ ციხე-დარბაზს, „ქართლის ცხოვრების“ ანასეული ნუსხა ასახელებს ციხე-გეგუთს,² მურავიოვი უწოდებს თამარის სასახლეს და თამარის ციხეს,³ უვაროვა თამარის დარბაზს,⁴ მ. მაისუროვი თამარ მეფის სასახლესა და ციხე-დარბაზს,⁵ ზოგ ადგილას მას ეწოდება გეგუთის სასახლე⁶ და ა. შ. ამიტომ საპიროა დავაზუსტოთ მოხსენიებული სახელებიდან რომელი გამოხატავს სწორად გეგუთის ძეგლის (სასახლის) ნამდვილ შინაარსს.

ყველაზე უძველესი და ერთადერთი წყარო, რომელშიც როგორც აღვნიშნეთ, ციხე-გეგუთი იხსენიება, არის ჯუანშერის მხოლოდ „ქართლის ცხოვრების“ ანასეულ ნუსხაში შეტანილი თხზულება.

ყველა დანარჩენ ნუსხაში, გარდა იმისა, რომ საერთოდ არ არის აღნიშნული გეგუთის ძეგლის სახელწოდება, ციხე-გეგუთის ნაცვლად იხსენიება ციხე-გოჯი (ნაქალაქევი). „ქართლის ცხოვრების“ ანასეული ნუსხა, რომელიც ანა დედოფლის დავალებით მეთხუთმეტე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში არის გადაწერილი და წარმოადგენს 1222—1223 წ. წ. გადაწერილ „ქართლის ცხოვრების“ პირს,⁷ ერთ-ერთი უძველესი ნუსხაა. მასში, გარდა იმისა, რომ მრავალგზის იხსენიება ციხე-გოჯი, ქუთაისთან ერთად დასახელებულია ციხე-გეგუთი. არჩილ მეორე, რომელიც აგარიანთა შემოსევის შედეგად ქართლიდან ეგრისში იყო გადმოხვეწილი, აფხაზთა ერისთავს ლეონ პირველს ეუბნებოდა: „წავალ და დავეშენები ციხე-გეგუთს და ქუთათისსო“. ამ ფაქტის ანალიზი და იმის გათვალისწინება, რომ ციხე-გოჯი (ქ. ცხაკაიას ახლოს) დიდი მანძილითაა დაშორებული ქუთაისიდან, ხოლო გეგუთი მდებარეობს ქუთაისის მიდამოებში და სხვ. გვაფიქრებინებს. რომ შესაძლოა ციხე-გეგუთი შეცდომით არ იყოს დასახელებული, თუმცა არც იმ ციხესა და არც მის ნანგრევებს დღემდე არ მოუღწევია. მაგრამ თუ დაეუშვებთ. რომ ჯუანშერის თხზულებაში ციხე-გეგუთი ამ ნუსხის გადამწერის (მე-15 საუკ.) მიერ დაშვებული

1 ე ა ს უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია, გვ. 157; დიუბუა დე მონპერე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 200, 202.

2 ჯუანშერი, ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ (გო)რგასლისა: ქართლის ცხოვრება (ანასეული ნუსხა), ს. ყ ა უ ზ ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქციით, თბილისი, 1942, გვ. 154.

3 М у р а в ь е в, Грузия и Армения, ч. III, стр. 214.

4 У в а р о в а, Кавказ. Путевые заметки, ч. I, стр. 296.

5 М. Е. Мансуров, Отрывок из путешествия... стр. 100.

6 БСЭ, 10, стр. 313.

7 ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, წიგნი I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, 1945, გვ. 307.

შეცდომის შედეგად არის შეტანილი, ამ ფაქტს მაინც აქვს ერთგვარი მნიშვნელობა გეგუთის ძეგლის ისტორიისათვის. საქმე იმაშია, რომ გადამწერს, თუ ის შეცდომას უშვებდა, ჰქონდა საამისო საფუძველი. ეს საფუძველი იყო თვითონ გეგუთის ძეგლი (სასახლე). რომლის არსებობა და მისი დამახასიათებელი მხარეები კარგად ყოფილა ცნობილი გადამწერისათვისაც, თორემ უძველესი გრანდიოზული ციხე-სიმაგრის ციხე-გოჯის მაგიერ ციხე გეგუთს არ დაწერდა. აგრეთვე საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ საუკუნეების წინათ მტრის მიერ დაქცეული ციხე-გოჯი იმ დროისათვის საყოველთაოდ ცნობილი აღარ იქნებოდა, ხოლო გეგუთის გრანდიოზული სასახლე, პირიქით, მთელ საქართველოში კარგად იქნებოდა ცნობილი. მაგრამ ტერმინი ციხე-გეგუთი, თუ მოხსენებულ შემთხვევაში შეცდომასთანაც არა გვაქვს საქმე, სწორად მაინც ვერ გამოხატავდა დასრულებული სახის მქონე გეგუთის ძეგლის ნამდვილ შინაარსს.

წყაროები, მართალია, ადსტურებს, რომ საქართველოს მეფეები დაკით აღმაშენებელი, გიორგი მესამე და თამარი მრავალგზის იმყოფებოდნენ გეგუთს, მაგრამ მაინც არ იხსენიებს, იმ ნაგებობის სახელწოდებას, რომლითაც ისინი სარგებლობდნენ.

ცნობილია, რომ როდესაც გიორგი ბოგოლუბსკი საქართველოში შემოიჭრა, მეფე თამარის მოწინააღმდეგეებმა იგი გეგუთს „დასვეს ტახტსა ზედა სამეფოსა“. აქაც არ ჩანს გეგუთის ძეგლის (სასახლის) სახელი, მაგრამ სამაგიეროდ ირკვევა, რომ მეთორმეტე საუკუნის დასასრულისათვის (როდესაც აღნიშნულ ფაქტს ჰქონდა ადგილი) გეგუთს არსებობდა საქართველოს მეფეთა ერთ-ერთი სასახლე.

ჩვენამდე მოღწეულ არც ერთ უძველეს წყაროში გეგუთის ძეგლის აღსანიშნავად ხმარებული არ არის მეფეთა სასახლეების აღმნიშვნელი ტერმინები: ტაძარი, პალატი, ხრა და სასახლე, ხოლო იმის აღსანიშნავად, რომ გეგუთის სასახლეს ჰქონდა მრავალი დიდი ოთახი. ვახუშტი ამბობს: ის არის „მრავალპალატოვანიო“. გეგუთის სასახლის შესახებ წყაროებში ხანგრძლივი დროის მანძილზე არსებული ზარკეზი ერთგვარად გამოსწორდა მე-18 საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან, როდესაც წყაროებში გარკვეული ადგილი დაიკავა ცნობებმა გეგუთის სასახლისა და მისი სახელწოდების შესახებ. პირველნი, რომლებმაც ამის შესახებ შემოგვინახეს ისტორიული მნიშვნელობის ცნობები, არიან მე-18 საუკუნის განთქმული ისტორიკოსი და გეოგრაფოსი ვახუშტი ბაგრატიონი და იმერეთის მეფის ალექსანდრე მეხუთის მიერ რუსეთში ელჩად გაგზავნილი ტიმოთე გაბა-

შვილი. მათი ცნობები, რომლებიც თითქმის ერთსა და იმავე ღროს, სხვადასხვა ადგილას და სხვადასხვა დანიშნულებით არის შედგენილი, ერთიმეორისაგან არ განსხვავდება. როგორც ვახუშტი, ისე ტიმოთე გეგუთის ძეგლს უწოდებენ ციხე-დარბაზს.

ვახუშტის ცნობიდან ყურადღებას აიპყრობს გამოთქმა: გეგუთის სასახლეს „უწოდებენო ციხე-დარბაზს“. ჩანს ტერმინს ციხე-დარბაზს გეგუთის სასახლისათვის საკუთარი სახელის მნიშვნელობაც ჰქონდა.

საყურადღებოა ისიც, რომ ტიმოთე გაბაშვილის მიერ შედგენილ რუკაზე დახატულ გეგუთის სასახლეს, გარდა იმისა, რომ აქვს წარწერა „ციხე-დარბაზი“, აქვს მეორე წარწერაც: „ტახტი მეფეთა“. ამ უკანასკნელ წარწერასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამით მითითებულია. რომ ეს ციხე-დარბაზი სამეფო რეზიდენციაა, რომ გეგუთში მართო ციხე-დარბაზი კი არ არის (ციხე და დარბაზი ერის მთავრებსაც ხომ ჰქონდათ), არამედ აქ მეფეთა ტახტი დგას, მეფეთა სასახლეაო.

გეგუთის სამეფო სასახლის აღმნიშვნელი ტერმინი ციხე-დარბაზი ორ(ცნებიანი კომპოზიცია, რომელიც შედგება ერთმანეთისაგან ნიშნულთაგან მტკიცედ განსხვავებული ორი კომპონენტისაგან (ციხე და დარბაზი). ციხე სოლხან-საბა ორბელიანის განმარტებით არის „სიმაგრე ნაშენი“¹. ხოლო დარბაზი „სამეფო დიდი სახლი“², ანუ სასახლე. წყაროებით ცნობილია, რომ საქართველოში მრავალი ციხე იყო აგებული, მაგრამ ისინი არ იყვნენ სასახლეები. ასევე იყო მრავალი სასახლე, მაგრამ არც ისინი იყვნენ ციხეები. ამრიგად, ციხე და დარბაზი სხვადასხვა შინაარსის შემცველი ცნებებია და ისინი ერთიმეორეს არ შეიცავდნენ. ისინი ერთიმეორეს ავსებდნენ, სრულყოფდნენ.

ისეთი ნაგებობის შექმნა. რომელიც ერთდროულად გაამართლებდა როგორც ციხის, ისე დარბაზის (სასახლის) დანიშნულებას, საკმაოდ ბევრ სიძნელესთან იქნებოდა დაკავშირებული. უპირველეს ყოვლისა. ასეთი შენობის აგება მოითხოვდა მშენებელ-ხუროთმოძღვართა კადრების დიდ განათლებასა და პრაქტიკულ გამოცდილებას. მაგრამ ხალხი, რომელმაც შეძლო უფრო ადრე. ვიდრე გეგუთის სასახლეს ააგებდა, აეშენებინა საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ისეთი განთქმული ძეგლები, როგორიც იყო ბაგრატის ტაძარი და გელათის მონასტერი, ექვი არ არის, შეძლებდა საერო ხუროთმოძღვრების ხაზითაც შეექმნა ისეთი ორიგინალური ძეგლი, როგორიც

1. სოლხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი. გვ. 366.

2. იქვე, გვ. 76.

იყო გეგუთის სასახლე, და შექმნა კიდეც ყველა, ვინც კარგად გაეცნობა გეგუთის სასახლის ნანგრევებსა და მის აღწერილობას, აგრეთვე იმერეთის რუკაზე ტიმოთე გაბაშვილის მიერ ამ ძეგლის დანგრევამდე მნ წლით ადრე გამოხატულ გეგუთის სასახლეს, ნამდვილად დარწმუნდება, რომ გეგუთში არსებული აღნიშნული ძეგლი არც მარტო ციხე იყო და არც მარტო დარბაზი. ის ორივეს გაერთიანებას წარმოადგენდა. ის დიდი გამოცდილებისა და მაღალი კვალიფიკაციის მქონე პირთა მიერ გულდასმით შედგენილი გეგმის მიხედვით აგებული სამეფო სასახლე იყო.

გეგუთის სასახლეს, როგორც ღიუბუას აღწერიდან გავეცანთ. ერთი მხრით ბუნებრივი კალაპოტით ჩაულიოდა მდინარე რიონი, ხოლო მეორე მხრით მას უვლიდა დიდი არხი, რომელშიც გადმოყვანილი იყო მდინარე რიონის ნაწილი. სასახლის ეზოს არსთან ერთად შემოვლებული ჰქონდა კედელი. შენობას თავიდანვე ჰქონდა დატანებული თითქმის ხუთი მ. დიამეტრის მქონე სათოფურიანი კოშკები. ჰქონდა მეტად სქელი და დიდი სიმტკიცით ნაგები კედლები. საკუთარი წყალსადენი და ა. შ. ცნობილია, რომ ასეთი ნიშნები ციხესიმაგრეებისათვის იყო დამახასიათებელი. გარდა ამისა, ისიც აღვნიშნეთ. რომ გეგუთის ორსართულიანი სასახლე, რომლის ფართობი 1.700 კვ. მეტრს უდრიდა, შედგებოდა მრავალი ოთახისა (განყოფილებისა) და მეტად დიდი ფართობისა და სიმაღლის მქონე დარბაზისაგან, ჰქონდა კეთილმოწყობილი ეზო და სხვ. ასეთი ნიშნების მქონე ნაგებობა, ცხადია, დიდ სასახლეს წარმოადგენდა.

ამრიგად, გეგუთის ძეგლი თავისი ფორმითა და შინაარსით წარმოადგენდა ისეთ გამაგრებულ სამეფო სასახლეს, რომელსაც ნამდვილად შეესაბამებოდა სახელწოდება „ციხე-დარბაზი“, ხოლო მისი ფაქტიური სახელწოდება „ციხე-დარბაზი“ სწორად შემოგვინახეს ვახუშტი ბაგრატიონმა და ტიმოთე გაბაშვილმა.

თუ რაოდენ უძველესი წარმოშობისაა ტერმინი ციხე. ისე როგორც თვითონ ციხეც (სიმაგრე), ეს საყოველთაოდ ცნობილია. რაც შეეხება დარბაზს, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ. რომ ის წარმოშობილია უფრო ადრე. ხოლო როგორც სასახლის შინაარსის აღმნიშვნელი ტერმინი ჩვენში გავრცელდა მე-10 საუკუნიდან. ტერმინი „ციხე-დარბაზი“ პირველად გვხვდება „ვისრამიანში“¹. „ვისრამიანის“ ქარ-

1. „ვისრამიანი“ არის მეთერთმეტე საუკუნის ნაწარმოები.

2. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, თბილ-სი, 1949 წ. გვ. 52.

ბეგუთის ციხე-დარბაზი, „ტახტი მეფეთა“,
 დასაბრუნებელი იმერეთის სამეფოს 1737 წლის რუკაზე.

თულ ტერმინში ვკითხულობთ: „ისე არ იცოდეს, თუ მოაბადის ციხე-დარბაზი მტრითა სავსეაო“¹. ასე რომ ტერმინი ციხე-დარბაზი მე-12 საუკუნის მეორე ნახევრიდან მაინც გვხვდება ქართულ ტერმინოლოგიაში. მაგრამ ის უფრო ადრე უნდა იყოს ჩვენში შემოღებული.

მამასაღამე, იმ დროისათვის, როდესაც გეგუთში შეიქმნა სამეფო სასახლე. საქართველოში ვფიქრობთ გავრცელებული იყო არა მარტო ტერმინი ციხე და დარბაზი, არამედ მათი შერწყმა შეერთების საფუძველზე წარმოქმნილი უფრო ფართო შინაარსის შემცველი ტერმინი ციხე-დარბაზიც. ამდენად, ერთგვარი საფუძველი გააქვს დავასკვნათ. რომ გეგუთის ძეგლი იმ დროიდანვე მიიღებდა ციხე-დარბაზის სახელწოდებას, რა დროიდანაც შეიქმნა ის სამეფო სასახლედ. და რომ გეგუთის ძეგლის, როგორც რამდენადმე თავისებური სამეფო სასახლის, ერთადერთი რეალური სახელწოდება არის ციხე-დარბაზი.

გეგუთის ძეგლის სახელწოდება მისი აგების პირველ საფეხურზე არ შეიძლება ყოფილიყო ციხე-დარბაზი. იმ დროისათვის იგი ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა ციხე-დარბაზის შინაარსის გამომხატველ ნაგებობას. ამდენად, როგორც სხვა ფორმისა და განსხვავებული დანიშნულების ნაგებობას, მას შესაბამისი სხვა სახელწოდება უნდა ჰქონოდა.

მკვლევარ სპეციალისტებს მიაჩნიათ, რომ გეგუთის სასახლის ყველაზე უძველესი ნაწილი არის დიდი ბუხრიანი ოთახი. ის თავდაპირველად გეგუთ-აჯამეთის მიდამოებში სანადიროდ მყოფ მეფეთა დასვენებისათვის ყოფილა აგებული. ამიტომ მკვლევარნი მას უწოდებენ: „სანადირო სასახლეს“², „სანადირო სადგომს“³, „სანადირო სახლს“. რომლის მსგავსი სანადირო სახლი უნდა ჰქონდა ფეოდალ ჩორჩანელს,⁴ მაგრამ ასეთი სახელები შეიძლებოდა მას რქმეოდა მხოლოდ მისი აგების ყველაზე ადრეულ პერიოდში, რადგანაც იმ დროისათვის ისინი რამდენადმე მაინც შეესაბამებოდნენ მის დანიშნულებას.

წყაროებით ცნობილია, რომ სანადირო ადგილებში, სადაც დიდი რაოდენობით მოიპოვებოდა ნადირი, ადგილთა მფლობელნი მართლაც აგებდნენ საგანგებო დანიშნულების ისეთ სადგომებს, რომლებშიც ცხოვრობდნენ და ისვენებდნენ ნადირობასთან დაკავშირებით.

¹ ვიკარამიანი, ალ. ბარამიძის, ჰ. ინგოროყვას და კ. კეკელიძის რედაქციით, თბილისი, 1938, გვ. 313.

² ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, გვ. 120.

³ ვ. წილოსანი, გეგუთი, ციხე-დარბაზი, გვ. 458.

⁴ გ. ცინცაძე, გეგუთის ციხე-დარბაზი, გვ. 9.

ამ მხრივ დამახასიათებელია ის ცნობა, რომელსაც გიორგი ჩორჩანელის შესახებ გვაწვდის ბასილ ზარზმელი. ბასილი წერს, რომ გიორგი ჩორჩანელი „მთავარი დიდი და წარჩინებული“.1 „მღევარ(ი) ნადირთა (ნადირობის მოყვარული), უმრავლესთა ყაბთა ინადირობნ იგი ადგილთა მათ ცხროკა წოდებულთა, რამე თუ იყო მუნ სიმრავლმ თხათაჲ და სხუათა ნადირთა ველურთაჲ და არეთა მათეშქნა სახლი, რომელ ოდესმე ეწიის ღამე, სადგურ ყვიან მას შინა სიბნელისათჳს ღამისა და უვალობისა სიქმოსაჲ ტყეთაჲსაო“.3

აღნიშნული ცნობით დასტურდება, რომ დიდ ფეოდალს ჩორჩანელი, ცხროკას, განთქმულ სანადირო ადგილებში, აუგია სახლი, რომელშიც მხოლოდ მაშინ მიდიოდა, როდესაც ნადირობისას შემოაღამებოდა, ან ცუდი ამინდი მოუხსრებდა. ამდენად ფეოდალ ჩორჩანელის მიერ ცხროკას აგებული სახლი თავისი დანიშნულებით ნამდვილად იყო „სანადირო სახლი, ან უფრო სწორად, მონადირეთა ღამის გასათევი სახლი. მაგრამ როდის არის ის აგებული?

პავლე ინგოროყვას გამოკვლევით, საზოგადოებრივი მოღვაწეობა მწერლის ბასილ ზარზმელისა, რომელმაც სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების აღწერაში შემოაგინა გიორგი ჩორჩანელის შესახებ მოყვანილი ცნობები, მიეკუთვნება მე-7 საუკუნეს, ხოლო სერაპიონი ითვლება მიეჩქესე-მეშვიდე საუკუნის მოღვაწედ⁴. ა. კეკელიძის დასკვნით კი ბასილი იყო მეცხრე-მეათე საუკუნის მოღვაწე, ხოლო სერაპიონი მეცხრე საუკუნისა⁵. როგორც ვხედავთ, მათ შეხედულებათა შორის მეტად დიდი სხვაობაა. მაგრამ ყოველ შემთხვევაში ის მაინც არ არის სადავო, რომ სერაპიონი მეცხრე საუკუნეში გვიან არ ცხოვრობდა. ამდენად, დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ საქართველოში სანადირო დანიშნულების სპეციალურ სახლებს. როგორც ეს ამ შემთხვევაში გიორგი ჩორჩანელის შესახებ შემონახული ცნობით დასტურდება, აგებდნენ მეცხრე საუკუნეში და შესაძლოა ბევრად უფრო ადრეც. ამდენად, მოსაზრება იმის შესახებ, რომ გიგო-

1 ბასილ ზარზმელი, ცხოვრება და მოქალაქეობა... სერაპიონისი. მ. ჟანაშვილი, ქართული მწერლობა. წიგნი II, თბილისი, 1909, გვ. 9; ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქოც. ტომათი, I გვ. 88.

2 სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით „სიქმა ესე არს ღრუბელი, თუ ნისლი და მისთანანი ზრქელად და კშორად იყოს“. მიაივე, ქართული ლექსიკონი გვ. 284.

3 ბასილ ზარზმელი, იგივე ნაშრომი, გვ. 10.

4 პავლე ინგოროყვა, გიორგი მერჩული, ქართველი მწერალი მეათე საუკუნის, თბილისი, 1954, გვ. 324—328.

5 ა. კეკელიძე, ძველი მწერლობა, ტ. I, თბილისი, 1951, გვ. 129—130.

თის ციხე-დარბაზის ბუხრიანი ოთახი თავიდან იყო მეფეთა სანადირო სახლი (შესაძლოა ის იყო სანადირო სახლის ნაწილი), რომელიც რანდენიზე ხნის შემდეგ გაფართოვდა და სამეფო სასახლედ, ციხე-დარბაზად იქცა, სწორად უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ არ იქნებოდა მართებული, თუ ჩორჩანელის სანადირო სახლსა და გეგუთის იმ უძველეს სახლს, რომლის „ბუხრიანმა ოთახმა“ მოაღწია ჩვენამდე, ჯავაიგივევებით. მათ შორის მნიშვნელოვანი სხვაობა არსებობდა განოყენების თვალსაზრისითაც.

ბასილ ზარზმელის ცნობიდან აშკარად ჩანს. რომ გიორგი ჩორჩანელი თავის სანადირო სახლს მხოლოდ მაშინ ეწვეოდა ხოლმე, როდესაც ნადირობის დროს დააღამდებოდა ან გააედრების გამო სახლში დაბრუნებას ვერ ახერხებდა. მაშასადამე, ჩორჩანელი თავის სანადირო სახლში მეტად მცირე დროის განმავლობაში იმყოფებოდა, ის არ წარმოადგენდა სამთავრო რეზიდენციას, იქედან არ მართავდა თავის სამთავროს. ამდენად, ცხადია, მისი სახლის სპეციფიურობა განისაზღვრებოდა, როგორც გამოყენების ხასიათით, ისე თვით მისი საერთო მდგომარეობით. მაგრამ გეგუთში საქართველო¹ მეფენი დღეობით კი არა, ხშირად თვეობითაც იმყოფებოდნენ. მათ თან ახლდათ სამეფო კარის მოხელე-დიდებულები, ამაღა და ხშირად მონადირენი. ამასთან ერთად, მონადირეობა დიდი სამხედრო-სპორტული და ეკონომიური მნიშვნელობის საქმედ იყო მიჩნეული და მონადირენი სამეფო კარისაგან განსაკუთრებული ყურადღებითა და პატივით სარგებლობდნენ. მონადირენი, რომელნიც „გიორგობას“ მოსულნი „თევდორობამდის“ იმყოფებოდნენ საქართველოს მეფის კარზე, მცირე რიცხვს არ შეადგენდნენ სამეფოში.

საკმარისია აღინიშნოს, რომ „ქელმწიფის კარის გარიგებაში“ ნათქვამია: „მონადირენი კახეთსა და იმერეთს ყველგან არიანო“ და იქვე განმარტებულია: ისინი „ორასსამოცი სახლი არიანო“¹. საეჭვო არ არის, რომ მეფის მიერ გამართულ ნადირობაში მონადირეთა დიდი რაოდენობა მიიღებდა მონაწილეობას, როგორც ერთგვარ საზოგადოებრივ ღონისძიების შესრულებაში, რომელსაც სპორტულ ინტერესთან ერთად, ეკონომიური და სამხედრო-სასწავლო მნიშვნელობაც ჰქონდა. გასაგებია, რომ გეგუთის სანადირო სახლის სპეციფიურობას განსაზღვრავდა მოხსენიებული ვითარება და აგრეთვე საქართველოს (ხოლო შემდეგ იმერეთის) მეფის საერთო მდგომარეობა. აქედან გამომდინარე გეგუთის სანადირო სახლი უნდა ყოფილიყო დიდი, კაპიტალურად ნაშენი, კეთილმოწყობილი ნაგებობა. და რომ

¹ ქელმწიფის კარის გარიგება, გ. თაყაიშვილის რედაქცია, თბ. 11—20.

ნამდვილად ასეთი ყოფილა ეს, იმიტაც მტკიცდება, რომ გეგუთის სანადირო სახლის შემორჩენილი ნაწილი, „ბუხრიანი ოთახი“ აშენებულია კაპიტალურად ქვითა და აგურით კირის ხსნარზე, არის მეტად დიდი ფართობისა და აქვს ვეებერთელა ბუხარი, რომლის განი უღრის სამ მეტრს, ხოლო სიღრმე ორს.

ჩვენ უკვე გავცანით, რომ ისე როგორც სამცხეში ცხროკა, ქუთაისში მიდამოებში გეგუთი და ცოტა უფრო დაცილებით აჭამეთი იყო განთქმული სანადირო ადგილები. გეგუთი სანადირო ადგილად ითვლებოდა არამართ მე-11—მე-13 საუკუნეებში და უფრო ადრე, არამედ მეთვრამეტე საუკუნეშიც. საკმარისია მოვიგონოთ, რომ იმერეთის მეფე სოლომონ პირველმა, რაქის ერისთავი როსტომი და მისი შვიდი ვაჟი 1769 წელს სანადიროდ გაიტყუა გეგუთში, სადაც ყველა მათგანს წინათ ჩადენილი ღალატისათვის თვალები დათხარა.¹ ისიც აღსანიშნავია, რომ სოფელ გეგუთში, სამეფო სასახლიდან სამხრეთით. შედარებით მცირე მანძილით დაშორებულ ერთ-ერთ ადგილს. ხალხი ამჟამად ბაზიერის ქუჩას ეძახის.² ადგილის ასეთი სახელწოდება იმდროინდელი წარმოშობისა უნდა იყოს, რა დროიდანაც ორგანიზებული ხასიათი მიეცა მეფეებისა თუ ფეოდალ იაშვილის მიერ გეგუთში ნადირობას.

რაკი გეგუთი უძველესი დროიდან ითვლებოდა საუკეთესო სამეფო სანადირო ადგილად, ბუნებრივია აქ მეფეთათვის აკებული იქნებოდა საგანგებო დანიშნულების სადგომი (სახლი) მით უმეტეს, რომ საქართველოში ადრიდან ყოფილა დამკვიდრებული ასეთი დანიშნულების სახლების აგების პრაქტიკა. კიდევ მეტიც. არსებობს საფუძველი დაბეჭდებით აღინიშნოს, რომ გეგუთის სანადირო სახლს, სამეფო სასახლედ გარდაქმნამდე სხვა ოთახებიც უნდა ჰქონოდა. როდესაც სანადირო სახლის ადგილზე ციხედ არბაზი აშენდა. ამ უკანასკნელის შემადგენელ ნაწილად მისი მხოლოდ ერთი ოთახი (ე. წ. ბუხრიანი ოთახი) ყოფილა გამოყენებული, დანარჩენი ნაწილი უნდა იყოს დარღვეული. ამას გამო შეუძლებელი ხდება გეგუთის სანადირო სახლის ხუროთმოძღვრული სახის ზუსტად აღდგენა.

აირიგად. ყველა ზემოთ აღნიშნულის შემდეგ სწორად მიგვაჩნია მეცვლევეართა მოსაზრება ციხე-დარბაზის შექმნამდე მის აუგოლზე ისეთი სახლის არსებობის შესახებ, რომელსაც თავდაპირვე-

1. იმერეთის მეფე სოლომონ დიდი, წიგნი პირველი, „კვალის“ რედაქციის გამოცემა, თბილისი, 1895, გვ. 37.

2. კ. ს. კიკინაძის აგან თქმული, ჩაწერილი ჩვენს მიერ.

ლი დანიშნულების მიხედვით შეიძლებოდა რქმევოდა სამეფო სა-
ნადირო სახლი.

კიდევ ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხის შესახებ: როლის ან
ვის მიერ არის აგებული გეგუთის სასახლე?

იმის ზიუხედავად, რომ ისტორიამ არ შემოგვინახა ზუსტი ცნო-
ბები გეგუთის სასახლის აგების თარიღის შესახებ, წყარო-
ების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გამოვიტანოთ ზოგიერთი
დასკვნა.

წყაროებით დასტურდება, რომ გეგუთის ციხე-დარბაზი,
გარდა დასავლეთ მინაშენისა, უფრო ადრე არის აგებული, ვიდრე
თამარი შეუდგებოდა ქვეყნის მართვას. ისიც ცნობილია, რომ თამა-
რის პაპა—დავით აღმაშენებელი თვეობით იმყოფებოდა გეგუთში
(მან 1123 წლის შემოდგომიდან 1124 წ. მარტამდე თითქმის 5—6
თვე დაჰყო გეგუთში), აქედან განაგებდა სახელმწიფო საქმიეებს.
(ისტორიკოსი წერს: „განაგო მანდაური ყოველი“), აქ ნადირობდა
და ისვენებდა. ეს ცნობა ადასტურებს, რომ გეგუთში სამეფო სახლი
არსებობდა დავით აღმაშენებლის დროს. მაგრამ რომ სამეფო სასახ-
ლე გეგუთში აგებული იყოს დავით აღმაშენებლის მიერ, ამის შესა-
ხებ ცნობას უთუოდ შემოგვინახავდა მისივე ისტორიკოსი. რომე-
ლსაც აღნუსხვა-აღწერის გარეშე არ დაუტოვებია დავითის მოლ-
ვაწიების შედარებით მცირე მომენტებიც კი. ამდენად, უნდა ვითქ-
როთ, რომ დავით აღმაშენებლის მეფობის დაწყების დროისათვის
(1089 წ.) გეგუთში არსებობდა ის შენობა, რომლის ბაზაზე შეიქმნა
იქ ციხე-დარბაზი, ხოლო ამ უკანასკნელის ერთერთი მნიშვნელოვან-
ი ნაწილი, სამზარეულო განყოფილება ძველი შენობიდან დაუნგ-
რეველად დატოებული დიდი ბუხრიანი ოთახი გახდა.

მკვლევარ-სპეციალისტებს მიაჩნიათ, რომ გეგუთის ციხე-დარ-
ბაზის მშენებლობამ პირველი ეტაპის განხორციელების შემდგომ
კიდევ განვლო ორი ეტაპი. მათგან მეორე ეტაპს მიეკუთვნება დასავ-
ლეთ მინაშენის გამოკლებით „ციხე-დარბაზის“ მთავარი ნაგებობის
აშენება, რომლის დროსაც უნდა განხორციელებულიყო აგრეთვე სა-
სახლის ეზოს კეთილმოწყობის სამუშაოებიც.

ამდენად, გეგუთის სასახლის მშენებლობის საქმეში ყველაზე
უმნიშვნელოვანეს ხანას წარმოადგენს მეორე ეტაპი, რადგანაც ამ
დროს შეიქმნა ის ნაგებობა, რომელიც ციხე-დარბაზის სახელწოდე-
ბას ატარებს.

მთავარი წყარო, რომელსაც უნდა დავეყრდნოთ ციხე-დარბა-
ზის მთავარი ნაგებობის, თვით დარბაზისა და იმაედროულად
აგებული სხვა ოთახების აშენების დროის დადგენა-განსაზღვრის სა-

ქმეში, არის ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა. ვახუშტის ცნობაზე დაყრდნობით მკვლევარი ასკვნიან, რომ ციხე-დარბაზი აგებულია საქართველოს მეფის გიორგი მესამის (1156—1184) დროს, კერძოდ, მისი მეფობის პირველი წლების (1156) ახლო ხანში.¹ ასე არის ფიქსირებული ციხე-დარბაზის აგების თარიღი აგრეთვე „დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაშიც“,² ხოლო ირ. ციციშვილი, მართალია, გამოკვეთილად არ ასახელებს ციხე-დარბაზის აგების დროს, მაგრამ ამბობს: ის ემსახურებოდა მეფე გიორგი მესამეს.³ როგორც აღვნიშნეთ, ვახუშტი წერს: ციხე-დარბაზი აგებულია „ნ⁵ (57) მეფის გიორგის ჟამსაო“.⁴ მაგრამ საქმე იმაშია, რომ თვით ვახუშტი მისივე მეორე ნაშრომში „საქართველოს ისტორია“, „ნ⁵“ (57) მეფედ ასახელებს არა გიორგი მესამეს, არამედ დიმიტრი პირველს (1125—1154),⁵ ხოლო გიორგი დიმიტრის-ძე (გიორგი მესამე) დასახელებულია 59-ე მეფედ.⁶

იმის გამო, რომ ვახუშტის „საქართველოს ისტორიაში“ 57-ე მეფედ დასახელებულია არა გიორგი, არამედ დიმიტრი პირველი, შეიძლება გვეფიქრა, რომ აღნიშნულ ტექსტში შეცდომით არის შეტანილი მეფე გიორგის სახელი და მის მაგიერ უნდა იწეროს დიმიტრი. მაგრამ ასეთი შეცდომის დაშვება ვახუშტისაგან, ცხადია, უფრო ნაკლებ საფიქრებელია. შეიძლება ისიც გვეფიქრა, რომ ამ შემთხვევაში ვახუშტი გიორგი პირველს (1044—1027) ან გიორგი მეორეს (1072—1089) გულისხმობდა, მაგრამ არც ეს შეესაბამება ვახუშტის ცნობას. ვახუშტი გიორგი პირველს ასახელებს 53-ე, ხოლო გიორგი მეორეს 55-ე მეფედ.⁷ გარდა ამისა, მათი მეფობის დროს ქვეყნის საშინაო და საგარეო გართულებული მდგომარეობის პირობებში არ არის საფიქრებელი, რომ მათ სასახლეების აგების საქმე მოეგვარებინათ. ამიტომ ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამ შემთხვევაში ვახუშტის მიერ დაშვებულია მექანიკური შეცდომა, რის შედეგად მის ორ ნაშრომში ერთნაირად არ არის ნაჩვენები, თუ მერამდენი მეფედ თვლიდა ის გიორგი მესამეს.

1. შ. აშირაძის მიერ, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 178, ვ. ბერიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 39; ვ. წილოსანი, გვეუთი, ციხე-დარბაზი, გვ. 458.

2. BC9, 10, სტ. 313.

3. ირ. ციციშვილი, ქართული არქიტექტურის ისტორია, გვ. 72.

4. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), გვ. 157.

5. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, დ. ბაქრაძის რედაქციით, თბილისი, 1885, გვ. 330.

6. იქვე გვ. 331.

7. იქვე, გვ. 396, 328.

ამრიგად, ქვეყნის საერთო მდგომარეობის გათვალისწინება და ვახუშტის ცნობების ანალიზი ადასტურებს, რომ ვახუშტის მიერ გეგუთის ციხე-დარბაზის ამგებად დასახელებული მეფე არის გიორგი მესამე.

ასეთი დასკვნის სისწორეს აგრეთვე ადასტურებს სოფ. ჟანში დღემდე შემორჩენილი ხალხური ლექსი, რომელიც ზედმიწევნით აუგად იხსენიებს მეფე გიორგი მესამესა და მის შშობლებს, რადგანაც გიორგი მეფემ გეგუთის სასახლის მშენებლობაზე იძულებით გვამუშავაო. დასახელებულ ლექსს, რომლის გამოქვეყნების საშუალებას არ იძლევა მისი უცენზურო, ტრივიალური ხასიათი, დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამ ლექსით ჩვენ აგრეთვე ვტყობილობთ, რომ გეგუთის სასახლის აგება განუხორციელებია მეფე გიორგი მესამეს და, რომ მის აგებაზე უმუშავნია არა მხოლოდ ქალაქ ქუთაისის, არამედ სოფ. ვანის მოსახლეობასაც. და რადგანაც ს. ვანის მოსახლეობა თავისი მდგომარეობით არ განსხვავდებოდა სამეფოს სხვა სოფლების მოსახლეობისაგან, ამით ისიც მტკიცდება, რომ გეგუთის სასახლის აგებაზე უმუშავნია, უპირველეს ყოვლისა, დასავლეთ საქართველოს და, კერძოდ, იმერეთის მოსახლეობას.

აქედან ისიც ირკვევა, რომ მწარმოებელი მოსახლეობა გულისწყრომით ეკიდებოდა სამეფო ხელისუფლების დასახელებულ დონისძიებას. რომელიც განუზომელი მასშტაბით ეწეოდა ამ უკანასკნელის ექსპლოატაციას, მაგრამ სამეფო ხელისუფლება თურგნიდა წინააღმდეგობას და აიძულებდა მოსახლეობას შეეხრებოდა ის სა-მუშაო (ამ შემთხვევაში გეგუთის სასახლის აგებისა), რითაც დაინტერესებული იყო ფეოდალური სამეფოს მმართველობა.

ამრიგად, ვახუშტის ცნობით და სხვა მონაცემებით ნამდვილად დასტურდება, რომ გეგუთის ციხე-დარბაზის მთავარი ნაგებობა აშენებულია გიორგი მესამის მიერ, მისი მეფობის დაწყების (1156) შემდეგ ახლო ხანებში, ანუ მე-12 საუკუნის მესამე მეოთხედში.

მესამე ეტაპი გეგუთის სასახლის შემდგომი გაფართოებისა და სრულყოფის ეტაპია. ამ ეტაპზე ციხე-დარბაზის დასავლეთით, მიჯრით, მიშენებულ იქნა ორსართულიანი ნაგებობა, რომლის პირველი სართული ხუთი ოთახისაგან შედგებოდა. ამავე ხანას მიეკუთვნება სასახლის გვირგვინი, იქვე ჩამდენიმი მეტრის დაცილებით, სამეფო კარის ეკლესიის აშენებაც¹.

1. ციხე-დარბაზის კარის ეკლესიის აგების თარიღად დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ნაჩვენებია მე-15 საუკუნე.

ვ. ცინცაძემ გამოთქვა აზრი იმის შესახებ, რომ მესამე რიგის-სამუშაოები შესრულებული უნდა იყოს მე-13-მე-14 საუკუნეებში.¹

წყაროებით ცნობილი არ არის, როდის ან ვის მიერ იქნა გაფართოებული გეგუთის ციხე-დარბაზი, მაგრამ, სამწუხაროდ დღემდე მისი აგების დროის დასადგენად არც მისივე საშენი მასალების (აგური, კრამიტი და სხვა) ლაბორატორიული შემოწმებაა ჩატარებული. თუმცა ამათ დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა აღნიშნული პრობლემის სწორად გადაჭრის უზრუნველყოფის საქმეში.

გეგუთის ძეგლის ისტორიის შესწავლისას ყურადღებას იქცევს საკითხი, თუ რატომ უწოდებს ხალხი მას თამარის სახელს. ამ საკითხის შესწავლით დაინტერესდა დიუბუა დე მონპერიე. დიუბუა ასკვნის: „ყველაფერს იქეთვე მივყავართ, დავიჯეროთ, რომ ნაგებობა-თამარ მეფეზე უძველესია და რომ იგი ლაზების მეფეების ერთ-ერთი უძველესი სასახლეა“². აგრეთვე მოუთითებს: „საკმარისია ნივთი ძველი იყოს, რომ თამარს მიეწეროს“, რადგანაც „ქართველებმა თამარ-მეფის სახელისაგან შექმნეს ის, რაც ჩვენებმა (ფრანგებმა) იულიუს კეისრისაგან“³. აპრიგად, დიუბუას მიაჩნია, რომ ქართველებმა გეგუთის სასახლეს, ბევრ სხვა ძეგლთან ერთად, ისე უწოდეს თამარის სახელი, რომ მისი აგება დაკავშირებული არ არის თამარის მოღვაწეობასთან.

დიუბუას მართლაც ჰქონდა ასეთი დისკენის გამოტანისათვის გარკვეული საფუძველი, რადგანაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გეგუთის სასახლე ძირითადად აგებული არის თამარის მოღვაწეობის დაწყების წინა ხანაში. მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ თამარ მეფისაც მიუძღოდეს ერთგვარი ღვაწლი გეგუთის სასახლის გაფართოება-სრულყოფის საქმეში.

გეგუთის სასახლეს მურავიოვი, უვაროვა და ზოგი სხვა ავტორი, აგრეთვე ხალხი დღემდე ეძახის „თამარის სასახლეს“, „თამარის ციხეს“, „თამარის დარბაზს“. „თამარის ციხე-დარბაზს“, „თამარ მეფის სასახლეს“ და სხვა ანალოგიურ სახელს.

ჩვენ უკვე გავეცანით ისტორიკოსთა ცნობებს, რომლებიც თაც დადგენილად ითვლება, რომ თამარი ხშირად და ხანგრძლივად იმყოფებოდა გეგუთში, მაგრამ ამით მაინც არ დასტურდება

¹ ვ. ცინცაძე, გეგუთის „ციხე-დარბაზი“, გვ. 11.

² დიუბუა დე მონპერიე, მოგზაურობა კავკასიაში, ტ. II (ფრანგულად), გვ. 205, ვ. წილოსანი, გეგუთი ციხე-დარბაზი, გვ. 456.

³ დიუბუა დე მონპერიე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 205; ვ. წილოსანი, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 456.

მისი ღვაწლი გეგუთის სასახლის მშენებლობის საქმეში. ამ მხრივ საყუთადღებოა, კერძოდ, ის გადმოცემები, რომლებიც გავრცელებულია სოფელ გეგუთში. მათგან ერთ-ერთი გადმოცემა შემდეგი შინაარსისაა: „გეგუთის ციხე-დარბაზი ააშენა მეფე თამარმა. მან გადაწყვიტა, რომ ციხე-დარბაზი აეშენებინა გამძლე, მაგარი აგურით. ასეთი ძვირფასი აგური იმ დროს ახალციხეში მზადდებოდა. ახალციხიდან სიშორისა და ცუდი გზის გამო მეტისმეტად ძნელი იყო აგურის ჩამოტანა. თამარს რაიმე სხვა გზა უნდა გამოეძებნა, რომ თავისი გადაწყვეტილება შეესრულებინა. მან ბევრი იფიქრა და ბოლოს ბრძანა, რომ აგური ხალხს თავისი ხელით ჩამოეტანა ახალციხიდან, რისთვისაც ასე მოიქცა: გეგუთიდან ახალციხემდე ჩამოწკრივა ჯარი („ჯარი-მრავალი კაცი“, საბა), რომლებსაც ერთი-მეორისათვის ხელიდან-ხელში უნდა გადმოეცათ აგური და ასე მოჰქონდათ ის ახალციხიდან გეგუთში. დიდხანს იყო ჯარი ასე ჩამოწკრივებული და დიდძალი აგური ჩამოიტანა ასეთი მოხერხებით თამარმა გეგუთში, რომლითაც განთქმულმა ოსტატებმა ძვირფასი სასახლე აუშენეს.“¹ მეორე გადმოცემით, ადგილს გეგუთთან, სადაც იპოვნეს აღიდგებელი რიონის დასაწყენარებლად, მასში გეგუთში მყოფ თამარის მიერ გადასროლილი ბეჭედი, „ბეჭედი“ ეწოდა.²

ამ გადმოცემებში ბევრი რამ არის ფანტასტიკური, მაგრამ მათ ნაიწი აქვს ერთგვარი მნიშვნელობა.

გეგუთის სასახლე — ციხე-დარბაზი, როგორც უკვე გავიყანით, თამარის მოღვაწეობის დაწყების დროისათვის აგებული იყო და ამდენად გადმოცემაში მოხსენიებული მთავარი ფაქტი, თითქოს ის აგებულია თამარის მიერ, არ არს სწორი. მაგრამ დადასტურებული ითვლება, რომ თამარის მამის, გიორგი მესამის მიერ აგებული ციხე-დარბაზი შემდგომ იქნა გაფართოებული ორსართულიანი შენობის მიდგმით მისივე დასავლეთ მხარეზე.

ჩვენთვის, როგორც ვთქვით, დღემდე არ არის ცნობილი, ზუსტად როდის და ვის მიერ იქნა განხორციელებული ეს ღონისძიება. ვიცით მხოლოდ, რომ გიორგი მესამის შემდეგ ნამდვილად იქნა გაფართოებული გეგუთის ციხე-დარბაზი. ამავე დროს ისიც ცნობილია, რომ გიორგის შემდგომ მეფე იყო თამარი. თამარის დროს სრულიადაც არ შემცირებულა სამეფო კარისათვის გეგუთის სასახლის მნიშვნელობა. თამარის გარდაცვალების მომდევნო ახლო ხანში საქართველოს ორივე ნაწილში გართულდა საშინაო და საგარეო მდგომარეობა. დიდი დროის მანძილზე მწვავე ხასიათი მიიღო მონღოლ-ხვარაზმელებისა და სხვა ურდოების შემოსევებმა. ქვეყანა

1 ჯ. ს. კიკინაძის აგან თქმული, ჩაწერილი ჩვენს მიერ.

2 ზ. კახუკიანი, ქვემო იმერეთში ზეპირსიტყვაობის ნიმუშების შეგროვების წესებზე: გაზ. „სიმართლე“, № 19, 19/IX, 1956.

აღორძინების ნაცვლად სისხლისაგან იცლებოდა. ამდენად, მეტად მცირე საფუძველი მოგვეპოვება ვივარაუდოთ, რომ ასეთ პირობებში ჩვეყნის მმართველნი სასახლეების მშენებლობა-გაფართოების სამუშაოების განხორციელებას შეუღლებოდნენ. ამიტომ შესაძლოა გეგუთის სასახლის გაფართოებისა და სრულყოფის ის სამუშაო, რომელიც განხორციელდა მესამე ეტაპზე, შესრულებულ იყოს თამარ მეფის ღონისძიებებით. და შემდეგ კი, როცა განუზომლად გაიზარდა თამარის სახელი, დავიწყებას მივცა გეგუთის სასახლის ძირითადი შემქმნელის გიორგი მესამის როლი და ძეგლის შექმნაც თამარის სახელს დაუკავშირეს. ვფიქრობთ, ასე უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ გეგუთის სასახლეს ეძახიან თამარის ციხე-დარბაზს, ხოლო ამ საკითხთან დაკავშირებით შემონახულ თქმულება-გადმოცემებში უნდა იყოს ჭეშმარიტების მარცვალ მანკი.

თქმულის შესაბამისად შეგვიძლია დავასკვნათ:

ა) გეგუთის სახლის სრულყოფას, მისთვის საბოლოო სახის მიცემას დაპირდა საკმაოდ ხანგრძლივი დრო. ეს დრო რამდენაა ჯერმე აღემატებოდა საქართველოს. რომელიც გნებავთ მეფის მოღვაწეობის მთელ პერიოდს. ამიტომ მისი აგება განხორციელებულია სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მეფის მეტნაკლები ღონისძიებებით. ამდენად, არ იქნებოდა მართებული, გეგუთის ციხე-დარბაზის აგების სახელი მიგვეკუთვნებინა მხოლოდ ერთი რომელიმე მოღვაწისათვის, თუნდაც გიორგი მესამისათვის, რომელსაც ნამდვილად სხვაზე მეტი ღვაწლი მიუძღვის ამ საქმეში.

ბ) გეგუთის სასახლის—ციხე-დარბაზის ყველაზე უძველესი ნაწილი, „ბუხრიანი ოთახი“, რომელიც ციხე-დარბაზის ადგილას უფრო ადრე არსებული სამეფო სანადირო სახლი ან მისი შემადგენელი ნაწილი ყოფილა, არავითარ შემთხვევაში არ უნდა იყოს აგებული მე-11 საუკუნეზე უფრო გვიან. პირიქით, შეიძლება ის დიდად უფრო ადრეც იყოს აგებული.

გ) ის სახლი, რომლის ნაწილსაც ადრე წარმოადგენდა „ბუხრიანი ოთახი“, არსებობის მთელ მანძილზე არ იყო მხოლოდ „სანადირო სახლი“. აღნიშნული სახლი თავდაპირველად, მხოლოდ მისი აგების პირველ ხანებში თუ ასრულებდა მართო „სანადირო სახლის“ დანიშნულებას. მცირე ხნის გასვლის შემდეგ მეფენი მას იყენებდნენ არამარტო ნადირობის დროს ღამის გასათევად, არამედ არც თუ მცირე ხნით რჩებოდნენ იქ და იქედან აგვარებდნენ სახელმწიფო საქმეებს.

დ) არსებობს ერთგვარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ მესამე ეტაპზე გეგუთის სასახლის — ციხე-დარბაზის გაფართოების საქმეში ღვაწლი მიუძღვის მეფე თამარს, რომელიც აგრეთვე ხშირად იმყოფებოდა გეგუთს დიდებულებითა და ამალით.

წყაროები და ლიტერატურული ძეგლები ადასტურებენ, რომ საქართველოს მეფეებს რამდენიმე სასახლე ჰქონდათ, ხოლო მათ შორის ის სასახლე, რომელიც სატახტო ქალაქში მდებარეობდა, წარმოადგენდა მთავარ სასახლეს. მოხსენებულ ფაქტს ადასტურებს სახელოვანი მგოსანი იოანე შავთელიც, შავთელი „აბდულ-მესიანი-ში“ საქართველოს მეფის შესახებ წერს: „თუ უკო სრანი, მე ამას რანო“¹. აქედანაც ჩანს, რომ მის დროს საქართველოს მეფეს რამდენიმე სასახლე ჰქონია (სასახლე, სრა დასახელებულია მრავლობით რიცხვში), ხოლო მათ შორის ერთ-ერთ სასახლედ იგულისხმება გეგუთის სასახლეც, რომელიც მის დროსაც არსებობდა. საეკლესიოა, რომ სხვადასხვა ადგილას აგებულ სასახლეს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა. არსებობდა საზაფხულო და საზამთრო სასახლეები, რომლებშიც მეფენი წლის გარკვეულ მონაკვეთში იმყოფებოდნენ.

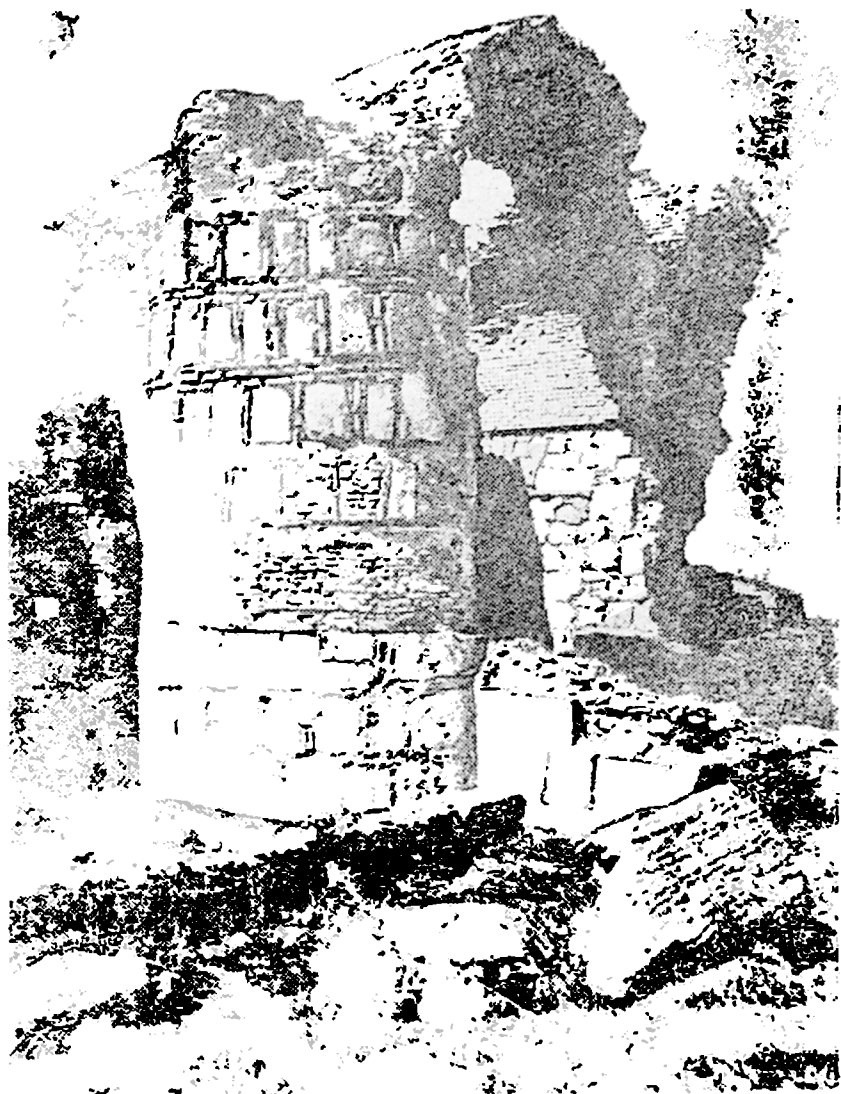
საქართველოს მეფის ბაგრატ მეოთხის შესახებ „მატიანე ქართლისა“ იუწყება: „ვითარცა იქმნა გაზაფხული, გარდამოვიდა მეფე ქართლად და ჩადგა დიდგორთა, რამეთუ საზაფხულო მეფეთა სადგომი არს ადგილი იგი“². მეფე გიორგი ბრწყინვალე „ძეგლის დების“ შესავალში ამბობს: „მოვედით მუხრანს საზამთროსა ჩუენსა“³. აქედანაც ჩანს, რომ გიორგი მეფის საზამთრო სადგომი იყო მუხრანში. გეგუთის სასახლის დანიშნულების განმარტება კი ვახუშტი ბაგრატიონმა მოგვცა. ვახუშტის ცნობით გეგუთის სასახლე იყო „საღვთური ზამთარს მეფეთა“⁴, ანუ მეფეთა საზამთრო სასახლე. მართლაც, როგორც უკვე გავიცანით, საქართველოს მეფენი ზამთ-

¹ იოანე შავთელი, „აბდულ-მესიანი“, გვ. 28; ივ. ჭავჭავაძის შიგნით, ნასახები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, გვ. 129.

² ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 310.

³ Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, под ред. Д. З. Бакрадзе, изд. А. С. Френкель, Тифлис, 1887; ი. დოლიძე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბილისი, 1957, გვ. 103.

⁴ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), გვ. 156.

გეგუთის ციხე-დარბაზის უძველესი ნაწილი, ყოფილი
სანადირო სახლის ოთახი ბუხრით.

რობით ხშირად იყვნენ გეგუთს, რომელიც „თბილი ჰავით და მშვენიერ სანადირო, სახობზე და სათევზაო ალაგებით იყო შემკული“.¹

მოტანილი ცნობებით ირკვევა, რომ გეგუთის ციხე-დარბაზი იყო საქართველოს მეფეთა ერთ-ერთი სასახლე და, როგორც სწორად შენიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, ის არ ქცეულა საქართველოს მეფეთა მთავარ სასახლედ². მთავარი სასახლე სატახტო ქალაქში უნდა არსებულყოფოდა ვიღერ დავით აღმაშენებლის მტკრხ ხელიდან გამოსტაცებდა თბილისს, ასეთი იყო ქუთაისში.

გეგუთის სასახლის გაცნობა, მისი შედარება სხვა სასახლეებთან და წყაროების ცნობების ანალიზი საშუალებას გვძლევს დავასკვნათ, რომ გეგუთის ციხე-დარბაზი იყო „სახლი სრული ვითაჲჲმს ყოვლითავე ფერითა“³. მისი მფლობელნი, საქართველოს მეფენი კი იყვნენ „პატრონი სრისა სრულისა“⁴, ამრიგად, „სრული სასახლე“ საერთოდ და, კერძოდ, გეგუთის სასახლე ყოველმხრივად აკმაყოფილებდა დარბაზობისა და ვაზრობის მოწყობა-ჩატარების პირობებს.

ამასთან დაკავშირებით ინტერესს მოკლებული არ არის გავეცნოთ „ქელმწიფის კარის გარიგების“ ერთ საყურადღებო ცნობას. მასში ვკითხულობთ: „აწ გაცხადება ვსტქვათ დიდი ღლესასწაული და წესი, რომე მეფე სადაც იყოს, რაც სული კაცი არის ქრისტიანი, ყოველივე წავა დიდი ღროშა ააბან და მენობათენი⁵ წინათ (მიდიან), და ღროშა განაღამცა (ასევე) წინ ამართული“⁶ მიაქეთ. გარკვეული პროცედურის დამთავრების შემდეგ, „რა მეფე ეკლესიით გამოვიდეს. ღროშით წავა და მუნვე კარის შესავ(ა)ლს ქ(ე)ეშე დადგების. დარბაზობა(კი) ვითარცა მეფეს ეპრიანოს, დიდის წესითა,.. თუ უმცროსითა... იქნასო“⁷. ამ შემთხვევაში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს გამოთქმები: „მეფე სადაც იყოს“, „მუნვე კარის შესავალს ქვეშე დადგების“ და „დარბაზობა ვითარცა მეფეს ეპრიანოს... იქნასო“. გამოთქმა — „მეფე სადაც იყოს“, იმას ნიშნავს, რომ ის (მეფე) ყოველი დიდი ღლესასწაულის ღროს მთავარ სასახლეში არ იმყოფებოდა, ხოლო თუ რა ადგილას შეიძლებოდა ყოფილიყო ის, იქვეა:

1 გეგუთის სამეფო სასახლე „ციხე-დარბაზი“, „კვალი“ № 5, 1893, გვ. 2.

2 ივ. ჯავახიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 120.

3 თ. ჟორდანი, ქრონიკები, მეორე, გვ. 46 (იხ. ნიკორწმინდელის სიგელი).

4 შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, სტროფი 1188.

5 მენობათენი — საყვირის დამკვრელნი.

6 ქელმწიფის კარის გარიგება, ე. თაყაიშვილის რედაქციით; გვ. 2, § 3.

7 იქვე.

განმარტებული: ეკლესიიდან გამოსული მეფე „მუნევი კარის შესავალს ქვეშე დადგებისო“. მეფე აქედან იძლეოდა აგრეთვე მითითებას „დიდის წესითა თუ უმცროსითა“ მოეწყოთ დარბაზობა. „კარის შესავალში“, ცხადია, სასახლის კარის შესავალი იგულისხმება და არა ეკლესიისა, რადგანაც დარბაზობას ეკლესიაში არავინ აწყობდა. ამრიგად „ქელმწიფის კარის გარიგების“ ამ ცნობის საფუძველზე დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნულ შემთხვევაში მეფე მთავარ სასახლეში არ იმყოფებოდა, ის იყო ერთ-ერთ სასახლეში, მაგრამ ისეთში, რომელთანაც იქვე იდგა კარის ეკლესია, ხოლო სასახლეს ჰქონდა საგანგებო დანიშნულების კარის დიდი შესავალი, ექსტიბიული (სადაც მეფე-დიდებულებს შეიძლოთ დამდგარიყვნენ) და დარბაზი, რომელშიც შეიძლებოდა დარბაზობის გამართვა „დიდის წესითაც“ კი.

როდესაც ვითვალისწინებთ, რომ სამეფო ზემის ჩატარების აღწერილი პროცედურის ყველა მოთხოვნას ყოველმხრივად აკმაყოფილებდა გეგუთის სასახლე, რომელშიც ხშირად და ხანგრძლივად იმყოფებოდნენ საქართველოს მეფენი, აგრეთვე იმ ფაქტს, რომ „ქელმწიფის კარის გარიგება“. როგორც ე. თაყაიშვილმა გამოარკვია, დაწერილია იმერეთში¹ (ამას აქვს ერთგვარი მნიშვნელობა აღძრული საკითხის გარკვევის საქმეში), საშუალება გვეძლევა დაეასკვნათ. რომ მეფენი დარბაზობას, აგრეთვე გეგუთის სასახლეშიც იხდიდნენ, თუმცა ის არ იყო მთავარი სასახლე.

რომ ზუფრო სრულყოფილი იყოს გეგუთის სასახლეზე ჩვენი წარმოდგენა, გავეცნოთ საქართველოს მეფეთა სასახლეების შესახებ ლიტერატურულ ძეგლებში მოცემულ ცნობებს და გამოვარკვიოთ რამდენად შეესაბამებიან ისინი ციხე-დარბაზის დახასიათებას. წინასწარ შეიძლება ითქვას. რომ ბევრი რამ, რაც ამჟამად ცნობილია ჩვენთვის ციხე-დარბაზის შესახებ, ძალიან წააგავს სამეფო სასახლეებზე იმ აღწერა-დახასიათებას, რომელიც მოცემულია უმნიშვნელოვანეს ლიტერატურულ ძეგლებში.

ასე. ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ მეტად ვრცელი იყო გეგუთის სასახლის დარბაზი. აღსანიშნავია, რომ ასეა დახასიათებული ზოგი სხვა მეფის სასახლის დარბაზიც. მაგ. „ვისრამიანში“, „შაჰინშას“ დარბაზის შესახებ ნათქვამია: „სიდიდითა მინდორსა გუანდა დარბაზი, სიმაღლითა ცათა კოშკი მისიო“.² რაც უნდა გაზვიადებულად იყოს

¹ ქელმწიფის კარის გარიგება, გვ. XIV.

² ვისრამიანი, აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს, პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა ს და კ. კ ე ქ ე ლ ო ძ ი ს რედაქციით, გვ. 42.

დახასიათებული „შაჰინშას“ დარბაზი, მაინც ცხადია, რომ ის დიდი ნაგებობა ყოფილა.

როგორც აღვნიშნეთ, გეგუთის სასახლის დარბაზშიც უთუოდ იმართებოდა ვაზირობა. დარბაზში ვაზირობის გამართვის შესახებ „ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ:

„მე მეფეთა დარბაზს მიხმეს, შექმნეს დიდი ვაზირობაო“¹, ან კიდევ:

რა ვაზირი მოწიწებით დარბაზს ნახა შემოსრულიო“², და ა. შ. აქედან ჩანს, რომ ვაზირობა სამეფო სასახლის დარბაზში იმართებოდა.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ გეგუთის სასახლის დარბაზშიც უთუოდ ეწყობოდა სახელმწიფო საქმეების განხილვა, დარბაზობა, წვეულება, ღლესასწაული და სხვ. „ვეფხისტყაოსანშიც“ ნათქვამია:

„დარბაზს ამოდ გავიხარებთ, მხიარულნი მოვალთ შინა“, ან კიდევ

„დიდსა შეიქმენ მეფენი პურობა-დარბაზობასა“³ — კიდევ: „დავედრე: დარბაზს დაგხვდების დარბაზის ერი მთვრალე-ბიო“⁴ და ა. შ. აქედანაც ჩანს, რომ დარბაზობას, წვეულებას და სხვ. მეფე სასახლის დარბაზში იხდიდა.

დიუბუას ცნობაზე დაყრდნობით ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ გეგუთის სასახლეს, მის ეზოს შემოვლებული ჰქონდა გალავანი, ზღუდე. იოანე შავთელი „აბდულ-მესიანში“ განმარტავს, რომ მეფის სასახლეს (სრას) ჰქონდა საქებარი „გალავანისა შემკულობანი“⁵ და „კართა სტოვანი“,⁶ ამრიგად, იოანე შავთელიც ადასტურებს, რომ სასახლეს ჰქონდა კაპიტალური გალავანი და გალავანი და მისი შესასვლელი კარი არქიტექტურულად იყო გაფორმებული.

დიუბუას ცნობის თანახმად ჩვენ აგრეთვე აღვნიშნეთ, რომ გეგუთის სასახლის ირგვლივ ბალი იყო გაშენებული. სასახლეებს, რომ ბაღები ჰქონდათ, ამას ადასტურებს „ვეფხისტყაოსანი“. „ვეფხისტყაოსანში“ მითითებულია:

¹ შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, სტროფი 533.

² იქვე, სტროფი 814.

³ იქვე, სტროფი 1123, 1121.

⁴ იქვე, სტროფი 1164.

⁵ შავთელი, აბდულ მესიანი, გვ. 28, სტროფი 39; ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, გვ. 130.

⁶ იქვე.

„იქ ბაღსა შიგან ტურფანი სახლნი“ ნატიფად გებულნიო“.¹ ან კიდევ, ტარიელი ამბობს:

„ასმათ ლხინსა მიქადებდა, ჩავიარეთ შიგან ბაღიო“.² იოანე შავთელი „აბდულ-მესიანიში“ განმარტავს, რომ მეფის სასახლეს ჰქონდა ზაქები „მტილ სამოთხენი, თვალთ სამოთხენი“. ხოლო ბაღის წინ „ზედ ავაზანთა შექმნულობანი“.³ ფეშანგი „შაჰ-ნავაზიანში“ ასე აღწერს ვახტანგ მეხუთის სასახლის ბაღს თბილისში:

„სრას ავლია ტურფა ბაღი, სულ სულნელობს დღე და ღამე, ვარდი ყვავის მისებურად, დაჟადარო სხუა რაღა მე“.⁴

„არჩილიანში“ კი ვკითხულობთ:

„ერთი ბაღი და სასახლე გრემს იდგა ლევან მეფისა“.⁵

ვახუშტის ცნობით, ქუთაისში მეფის სასახლეს ამკობდა „ასპარეზი მოზღუდვილი ვარჯად კანდარითა“.⁶

მაშასადამე, საეჭვო არ არის, რომ სამეფო სასახლეები, როგორც აღრი, ისე შემდეგ საუკუნეებშიც ბაღებით იყო გარემოცული, რომელთაც აგრეთვე ჰქონდათ შადრევნები, „ავაზანთა შემკულობანი“. ამდენად, ვფიქრობთ, მართებულად უნდა ჩაითვალოს ჩვენს მიერ გამოთქმული აზრი იმის შესახებ, რომ სამეფო სასახლეების ის დახასიათება, რომელიც მოცემულია ზემოთ მოყვანილ ლიტერატურულ ძეგლებში, გარკვეულად შეესაბამებოდა გიგუთში არსებულ სამეფო სასახლესაც.

ეს მდგომარეობა საშუალებას გვაძლევს აგრეთვე ვივარაუდოთ, რომ დასახელებულ ლიტერატურულ ძეგლებში სამეფო სასახლეების სხვა მხარეების შესახებაც მოცემული დახასიათებანი თუ მთლიანად არა, დაახლოებით მაინც შეესაბამებოდა გიგუთის სასახლეს და მის შესახებაც მოგვცემენ ერთგვარ წარმოდგენას.

უპირველეს ყოვლისა, საინტერესოა გაირკვეს ციხე დარბაზის შიგა მხატვრული გაფორმების, მორთულობის, ეზოს გიგმა-

1 შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, სტროფი 1126.

2 იქვე, სტროფი 397.

3 იოანე შავთელი, აბდულმესიანი, გვ. 28; იე. ჯავახიშვილი, აბდულმესიანი, გვ. 130, სტროფი 39.

4 ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1935, გვ. 37, § 200.

5 არჩილიანი, ანუ მეფის თეიმურაზ პირველის ცხოვრება, ისტორიული პოემა და სხვა ლექსები თქმულნი მეფის არჩილ მეორის მიერ. გამოცემული ლავრენტი მაჩიტაძის-დიმელისაგან, ქ. ქუთაისი, 1888, გვ. 54.

6 აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), გვ. 157 გელი).

ზომიერი დანაწილებისა და მოედნების მოწყობა-გამოყენების საკითხი. აღძრული საკითხების შესახებ ჩვენს მიერ დასახელებულ ლიტერატურულ ძეგლებში დაცულია ერთგვარი ცნობები.

მაგალითად, მეფის სასახლის შიგა მხატვრული გაფორმების შესახებ შავთელი წერს:

„ოქრო ვერცხლებრივ, ბრწყინავს ცეცხლებრივ

კედელ-ყურენი ფიქლით ძეწილნი,

ბივრილიონი, ლიგვირიონი

ურთიერთობით შორის შთათხრილნი“, ხოლო შაჰინშას დარბაზის „ქარი და კედელნი ყველა ოქროთა მოხატული იყო“.¹

სასახლის შიგა მორთულობის შესახებ შოთა რუსთაველი წერს:

„სრა ედგა მოფარდაგული ოქსინოთა და შადითაო“.² სასახლის მოედნებისა და მისი გამოყენების შესახებ ამბობს:

„მოედანს მღერა, ბურთობა, ღვრიალი ცხენთა ღგენისაო“,³ ხოლო იოანე შავთელი უქებდა მეფეს „იპოდრომისა განკმულობანს“.⁴

ჩვენ არ ვამბობთ, რომ სამეფო სასახლეების აქ მოცემული აღწერა-დახასიათებანი თითქმის მთლიანად შეიხებოდეს გიგუთის სასახლეს, მაგრამ ისინი შეიხებიან იმ პერიოდის საქართველოს მეფეთა სასახლეებს, რომელსაც აგრეთვე მიეკუთვნება გიგუთის ციხე-დარბაზიც. ამასთან ერთად ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ პლატონ იოსელიანის ცნობით „შავთელი იყო მდივანი თამარ მეფისა“⁵, რომელსაც აგრეთვე გარკვეული დროის მანძილზე უცხოვრია და უმოღვაწეა გელათში, სადაც მან კიდევაც „მოიგო ცხოვრება თვისი“⁶. ამდენად ეჭვს არ ბადებს, რომ შავთელი თავისი მდგომარეობის შედეგად უთუოდ კარგად იცნობდა გიგუთის სასახლესაც. ამიტომ საფიქრებელია რომ მის მიერ მოცემულ სასახლეების აღწერაში გიგუთის ციხე-დარბაზს სათანადოდ აღვილი უჭირავს. ასეთ მოსაზრებას უფრო დამაჯერებელს ხდის როგორც სასახლეების შიგა გაფორმების საკითხზე შავთელის ზემოთ მოცემული აღწერა-დახასიათება, ისე მშენებლობის დარგში გიგუ-

¹ იოანე შავთელი, აბდულ-მესიანი, გვ. 28, სტრ. 40. ივ. ჯავახიშვილი. მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I. გვ. 134, 124.

² შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, სტროფი 331.

³ იქვე, სტროფი 1122.

⁴ შავთელი, აბდულ მესიანი, გვ. 28, სტრ. 39; ივ. ჯავახიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 130.

⁵ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, გვ. 304.

⁶ აბდულ მესიანი, თბილისი, 1938, გვ. 6.

თის სასახლის აგების დროისათვის ჩვენში არსებული გამოცდილება და ტრადიცია.

ივ. ჯავახიშვილი, უკეთებდა რა ანალიზს შავთელის ზემოთ მოყვანილ ცნობას, აღნიშნავდა, რომ სასახლის კედელ-ყურენი რადგანაც ბრწყინავდა, ეს იმას ნიშნავს, რომ ის შეძერწილი ყოფილა მარმარილოთი, ხოლო ოქროსა და ცეცხლისფერად გამობრწყინვალეობა ადასტურებს, რომ ამ დანიშნულებით გამოყენებული მარმარილო იყო ყვითელი და ნაცრისფერიო¹.

შავთელი ხაზგასმით მიუთითებს, რომ სასახლეს ამკობდა ურთიერთ ჩასმული ბივრილიონი და ლიგვირიონი. საბას განმარტებით ბივრილი არის „თვალი ზღვსა და ცის ფერია“, ხოლო ლიგვირი ესე თვალი ლურჯ არს“². ამრიგად, გამოდის, რომ სასახლე შემკული იყო ფერადი მარმარილოთი და ძვირფასი ქვებით. წყაროებით ცნობილია, რომ ფერადი მარმარილოთი და „სოფიის კენჭით“ შენობათა შემკობლობა გიგუთის სასახლის აგებამდეც კარგად იყო დანერგილი როგორც საერთოდ საქართველოში, ისე, კერძოდ, ქუთაისში. ვახუშტი ბაგრატიონი მე-11 საუკუნის დასაწყისში ქუთაისში აგებულ ბაგრატის ტაძრის შესახებ აღნიშნავდა, რომ ის იყო „სრულიად სოფიის კენჭით შინაგან ქნნილი და მარმარილოთა სპეტაკითა, წითლითა, და ქრელითა, სვეტებითა მისითავე, და ყოვლითა შემკობილობითა სრული“³. ასევე აკად. გილდენშტედტიც მიუთითებდა, რომ მასზე მეტად დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა, იმ დროისათვის უკვე დამტკრეულმა, ბაგრატის ტაძრის ფერადი მარმარილოს სვეტებმა⁴ (მარმარილოს სვეტების ნაწილი ახლაც არის ბაგრატის ტაძარში). აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გელათის ტაძარი მე-12 საუკუნის 20-იან წლებში შემკობილ (მოხატული) იქნა ძვირფასი მოზაიკით და რომ მეფის კარზე მოღვაწეობდნენ ცნობილი მხატვრები თეოდორე, სვიმონი და სხვანი.

ამდენად, არსებობს გარკვეული საფუძველი ვიფიქროთ, რომ გეგუთის ციხე-დარბაზიც არ უნდა ყოფილიყო დარჩენილი შესაბამისი შემკობა-გაფორმების გარეშე.

ამრიგად, ყველაზემოდ მოხსენებულს თუ შევაჯამებთ, გამოდის, რომ გეგუთის ციხე დარბაზი სამართლიანად მიეკუთვნება

¹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

² სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, გვ. 33, 161

³ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), გვ. 157.

⁴ Н. А., Гильденштедт, Географическое и статистическое описание Грузии и Кавказа, С—Пб., 1809, стр. 351—355.

განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის ცნობილ სამეფო სასახლეებს და არსებულ პირობებში კიდევაც ჩაითვლება მათ ნიმუშად.

ქართული სასახლეების იმ ხანის ძეგლებს, რომელთაც მიეკუთვნება გეგუთის ციხე-დარბაზი, ერთი პარალელი აქვთ აღმობავლეთის ქვეყნებში. ეს არის ბიზანტიური ხელოვნების შესანიშნავი ძეგლი, კლასიკის სასახლის უბნის ნაწილი და თვითონ სასახლის გადარჩენილი ნანგრევები „თექირ (თევქურ) სარა“. „თევქურ სარა“ მეფისწულის სასახლეს ნიშნავს. ის აგებული იყო კონსტანტინეპოლის ჩრდილო ნაწილში, ქალაქის გარეთ, ხოლო ქალაქის საზღვრებში იმის შემდეგ მოხვდა, როდესაც მტრისაგან დაცვის მიზნით კონსტანტინეპოლს ჩრდილოეთით ათასმეტრიანი მაგარი კედელი აუშენეს. მასში ბიზანტიის იმპერატორები მე-12 საუკუნეში გადმოსახლდნენ, მაგრამ ის ჯვაროსანთა მეოთხე ლაშქრობის დროს (1203 წ.) ხანძრისაგან იქნა განადგურებული.

„თევქურ-სარა“, რომელიც მსგავსად გეგუთის ციხე-დარბაზისა, მეტად მოხდენილი მდებარეობის ადგილას იყო აშენებული, სამსართულიან უგუმბათო შენობას წარმოადგენდა. მას ჰქონდა მეორე და მესამე სართულში უზარმაზარი (250 კვ. მ) დარბაზები, ხის იატაკი, ღია აივნები (მესამე სართულის აივანი ციხის კედელზე გადადიოდა), შორი გადასახედი და სხვ.¹

გეგუთის „ციხე-დარბაზისა“ და „თევქურ-სარას“ ურთიერთშედარებიდან ირკვევა, რომ მათ შორის დიდი განსხვავების მიუხედავად, ნაწილობრივი მსგავსებაც არის. ამ ფაქტს, გარდა იმისა, რომ გარკვეული მნიშვნელობა აქვს საქართველოსა და აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის კულტურული ურთიერთობის (ასეთ ურთიერთობას ბუნებრივია მნიშვნელობა ჰქონდა ურთიერთობაში მყოფ ორივე მხარისათვის) შემდგომი კვლევისათვის, ის ზრდის გეგუთის ძეგლის „მნიშვნელობას არა მარტო ქართულის, არამედ ზოგადად საერო ხუროთმოძღვრების შესწავლის საქმეშიც“².

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ქართულმა ხუროთმოძღვრებამ განვითარების მრავალსაუკუნოვანი გზა განვლო.³ მან დიდძალი

1 გ. ჩუბინაშვილი, საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში, გვ. 122—123; Большая Энциклопедия под ред. С. Н. Южакова и проф. П. Н. Милюкова. т. V, С. Пб., 1903, стр. 217—218; ВСЭ, 8, вт. изд., стр. 251 იქვე, იხ. «Византия», стр. 46.

2 ვ. ცინცაძე, გეგუთის „ციხე-დარბაზი“, გვ. 11.

3 იხ. გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I; გ. ჩუბინაშვილი და ნ. სევეროვი, ქართული არქიტექტურის გზები; გ. ჩუ-

ქვემოთ შექმნა არა მარტო საკულტო, არამედ საერო ხუროთმოძღვრების (სასახლეები, სასტუმროები, ხიდეები, სავადმყოფოები, ციხე-სიმაგრეები და სხვ.) დარგშიც¹. ამავე დროს ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც ქართული, ისე სომხური ხელოვნების მეცნიერული „შესწავლა მკერმეტყველურად უარყოფს იმ გაცეკითილ თეორიას, რომლითაც ვითომდა საქართველოსა და სომხეთის ხელოვნება ნასესხობა და მიმზადებლობაა სხვა ქვეყნებისა“². იმის დასადასტურებლად, თუ რაოდენ აღრიდან შექმნა ქართველმა ხალხმა ხუროთმოძღვრების დარგშიც მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობა, საკმარისია მოვიგონოთ დიდი ბერძენი გეოგრაფოსისა და მწერლის სტრაბონის (დაიბადა ძვ. წელთაღრიცხვის 64 წელს) ცნობა. სტრაბონი 19 საუკუნეზე მეტი ხნის წინათ აღნიშნავდა, რომ მის დროს იბერიაში (აღმოსავლეთ საქართველოში) იყო „კრამიტით დახურული, არქიტექტურულად აგებული სახლები, ბაზრები, საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობები და სხვ.“³ ასევე ორიათასი წლის წინათ რომაელმა არქიტექტორმა ვიტრუვიმ შეასაჩუქლა კოლხიდური დარბაზული სახლის აღწერა მისთვის დამახასიათებელი გვირგვინით.⁴

ამდენად, სრულიადაც არ არის გასაკვირი, რომ ქართველმა ხუროთმოძღვრებმა, საუკუნეების მანძილზე დაგროვილი მდიდარი მემკვიდრეობისა და გამოცდილების საფუძველზე, მის შემდეგ, რაც აგებული იყო ქუთაისის, ნიკორწმინდის, გელათისა და სხვა ცნობი-

ბინაშვილი, საბჭოთა საქართველოს მიღწევები ხელოვნების ისტორიის დარგში, თბილისი, 1952; III. Я. Амиранашвили, История грузинского искусства, т. I; ი. ჭავჭავაძე, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, ირ. ციციშვილი, ქართული არქიტექტურის ისტორია, В. В. Беридзе, Архитектура Грузии, მისივე, Против искажения истории грузинского искусства, Тбилиси, 1948; Д. М. Мшвениерадзе, Строительное дело древней Грузии, Тбилиси, 1952.

1 გ. ხუბინაშვილი, ნ. სევეროვი, ქართული არქიტექტურის გზები, გვ. 7.

2 გ. ხუბინაშვილი, საბჭოთა საქართველოს მიღწევები ხელოვნების ისტორიის დარგში, გვ. 20.

3 თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბილისი, 1957, გვ. 127.

4 ხუროთმოძღვარი ლ. სუმბაძე, გ. ლეონიძე, ნ. კეცხოველი, დ. შენგელაია, ლ. გოთუა, აღვადგინოთ თბილისური დარბაზი: ლიტერატურული გაზეთი, № 6, 7 თებერვალი, 1958.

ლი ტაძრები და მრავალი ციხე-სიმაგრე, შექმნეს თავისი ქვეყნის ეროვნული გარემოსა და მდგომარეობის შესატყვისი, საერო ხუროთმოძღვრების ცნობილი ძეგლი — გეგუთის ციხე-დარბაზი.

დასანანია, რომ იმ დროს, როდესაც ისტორია იცნობს განთქმულ ძველ ქართველ ხუროთმოძღვრებს: არსუჯისძეს (სვეტიცხოვლის ამგები), ვაჩე ყანჩელს, ფარეზასძეს, ივანე მორჩაისძეს, კიკაფორისძეს, სამეფო კარის მხატვრებს თევდორეს, მიქელ მალაქელს¹ და ზოგ სხვათა სახელს, ჩვენთვის ცნობილი არ არის, ისე როგორც მრავალი სხვა ძეგლის, გეგუთის ციხე-დარბაზის. შემქმნელ ხუროთმოძღვართა სახელები, მაგრამ უნდა ველოდეთ, რომ მკვლევარ-სპეციალისტების გულმოდგინე ძიება ამ ხარვეზსაც გამოასწორებს.

გეგუთის ციხე-დარბაზი გარდა იმისა, რომ იყო რამდენადმე თავისებური ხუროთმოძღვრული შინაარსის შემცველი ნაგებობა, აგრეთვე წარმოადგენდა ფეოდალური საქართველოს ალორძინებისა და ძლიერების ხანის ისეთ ძეგლს, რომლის ტოლი სამეფო სასახლე ვეღარ შექმნა გვიან ფეოდალური ხანის საქართველომ. მისმა საერო ხუროთმოძღვრებამ, იმის მიუხედავად, რომ მე-16-17 საუკუნეებში ქართულ ხუროთმოძღვრებას კიდევ ჰქონდა ერთი ამაღლების ხანა.²

ცნობილია, რომ საქართველომ მე-13 საუკუნიდან მოყოლებული მრავალჯერ განიცადა მონღოლ-თათართა, ოსმალ-ირანელთა და სხვა ურდოების გამუდმებული თავდასხმა-აოხრებანი. ერთიანი საქართველოს სამეფო ფეოდალური დაქუცმაცების, დაკემისა და დაპყვეითების გზას დაადგა. საკუთრივ იმერეთის სამეფოში მეტად საშიში ხასიათი მიიღო ოსმალების ბატონობა-თარეშმა. რასაც თავის მხრივ ხელს უწყობდა მეფე-მთავართა და ერისთავთა შორის გამუდმებული მტრობა, ღალატი და შურისძიება. სწორად აღნიშნავდა დიოხუა დე მონპერი, რომ ასეთ პირობებში „თურქთა უღილქვეშ მყოფ მეფეებს თანდათან დასუსტების გამო ახალი სასახლეების აშენება აღარ შეეძლოთ“³. და მართლაც იმერეთის სამეფომ ვეღარ შეძლო შეიქმნა ისეთი მონუმენტური ნაგებობა, რომ-

¹ ე ა ხ ტ ა ნ გ ბ ე რ ი ძ ე, ძველი ქართველი ხუროთმოძღვრები, გვ. 10, 24—25, 33—34, 37—40, 54.

² გ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული ხელოვნების ისტორიიდან, თბილისი. 1926, გვ. 20.

³ დ ი უ ბ უ ა დ ე მ ო ნ პ ე რ ე, მოგზაურობა კავკასიაში, ტ. II, გვ. 201,

ვორც იყო ციხე - დარბაზი. მას ვერ უტოლდებოდა იმერეთის მეფის სასახლე — ოქროს ჩარდახიც, რომელიც აგებულ იქნა ქუთაისში მე-17 საუკუნის პირველ მეოთხედში.

გეგუთის სასახლე — ციხე - დარბაზი, რომელიც ეკუთვნოდა და ემსახურებოდა ჯერ ერთიანი საქართველოს, ხოლო შემდეგ ამერეთის მეფეებს, მრავალი საუკუნის მანძილზე იდგა დაუზიანებელი. მას ვერაფერი დააკლო ვერც მონღოლების, ვერც თურქებისა და ვერც სხვა მარბიელთა შემოსევებმა.

გეგუთის სასახლე დაზიანდა მე-19 საუკუნის დასაწყისში, იმერეთის მეფის სოლომონ მეორის ბრძოლების დროს და შემდეგ არავის უზრუნვია მისი შეკეთებისათვის. პირიქით, ქუთაისში მყოფმა, მეფის გონებაჩლუნგმა მოხელეებმა 1823 წლიდან ის საშენი მასალების კარიერად აქციეს.¹ ციხე - დარბაზის საშენი მასალები ზოგი მოსახლეობამ მიითვისა, ხოლო ზოგი, მურავიოვის სიტყვები, რომ გავიმეოროთ, «давно разобраны были для строения нового города».² ამასთან დაკავშირებით დიუბუა დე მონპერე, რომელმაც ციხე - დარბაზის ნანგრევები იხაზულა 1833 წელს, წერდა:

- „საუცხოო მუხებსა და მუხის მწყრივებით შემოვლებულს ფართო სიმილის ყანებში გზა დამებნა, მაგრამ ჯერამ ამ ლაბირინტიდან გამოვედი და ჩემს წინ თაღებისა და ნანგრევების გროვა წარმომიდგა, რომელთა დიდებულებან გამაჟივრვა: არასდროს და არსად ამისი მსგავსი მე არაფერი მინახავს“. „...ერთი თაღის და ერთი ციხის ნანგრევთა თაღის გარდა, ყველა თაღი ჩამონგრეულია. გუმბათი, რომლის ვეება ნატეხებიც მიწაზე ყრია, შესაძლებელია მხოლოდ ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით ვიცნოთ. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი ორლოვი მიაშობდა: ქუთაისის ნანგრევთა გეგუთის სასახლის აგურისაგან არის აშენებული, ამ ოთახის ბუხარიც კი, სადაც ეს საუბარი მიმდინარეობდა, ამ აგურისაგან არის გაკეთებული“³.

გეგუთის სასახლის ნგრევა შემდეგშიც არ შეწყვიტილა. ამის გამო „კვალის“ რედაქცია 1895 წლის № 5-ში წერდა: გეგუთის ციხე - დარბაზს „მტრად ასჩენია თვით ქართველი შთამოგება, რომელიც ნელნელა ანგრევს, მიაქვს და მისი ქვებით (და აგურით)

¹ Ш. Я. Амيرانашвили, История грузинского искусства, т. I, стр. 177—178.

² Муравьев, Грузия и Армения, ч. III, стр. 215.

³ დიუბუა დე მონპერე, მოგზაურობა კავკასიაში, ტ. II, გვ. 201, 204—205; ე. წილოსანი, გეგუთი, ციხე-დარბაზი, გვ. 452, 456.

ახალ ქოხებს იშენებენ. საჭიროა ჩვენმა გონებაგანვითარებულმა მთაწმინდამ მიაქციოს ამ სამწუხარო მოვლენას თავისი ყურადღება. ამისთანა ნაშთების პატივისცემა და შენახვა ერთი იმ საშუალებათაგანია, რომლითაც დაიცვის ერის წარსული დიდება, მტლედ დაედება მომავალს აღორძინებას საქართველოს ერისას¹. მაგრამ „კვალის“ რედაქციის ამ პატრიოტულმა მოწოდებამ მეფის ხელისუფლების პირობებში მხარდაჭერა ვერ პოვა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე შეუფერხებლად გრძელდებოდა გეგუთის ციხე-დარბაზის თანდათანობით ნგრევა. მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების დღიდან გატარდა სათანადო ღონისძიებანი მისი დაცვის უზრუნველსაყოფად და ამ მზრუნველობამ კიდევ გადაარჩინა ის შემდგომ დანგრევასა და განადგურებას. მაგრამ გეგუთის ციხე-დარბაზის დაცვის საქმეში უმნიშვნელოვანეს ეტაპს კერძოდ 1953—1957 წლები წარმოადგენს. ამ დროს განხორციელდა (და ამჟამადც გრძელდება) მისი გაწმენდის, გამაგრებისა და ნაწილობრივი აღდგენის სამუშაოები (პროექტის ავტორი, კონსულტანტი მეცნ. კანდიდატი ვ. ცინცაძე, უზნის უფროსი გ. ასათიანი, სამუშაოთა მწარმოებელი ი. გორდაძე, ქვის მთლები — კონსტანტინე, ალექსანდრე და მიხეილ პიროვები, ტრანსპორტის ხელმძღვანელი ბ. ლომთაძე და სხვ.) და უკეთ დაცვის ღონისძიებანი. ისტორიულ სიძველეთა ძეგლების დასაცავად ხელმძღვანელი პარტიული და საბჭოთა ორგანოების ასეთი მზრუნველობის პირობებში გეგუთის ციხე-დარბაზის მრავლისმთქმელი უზარმაზარი ნანგრევები კვლავ გაუძლეხს საუკუნეებს. ის შემდგომ თაობებსაც მისცემს წარმოდგენას ფეოდალური საქართველოს მე-10 მე-15 საუკუნეების სასახლეებისა და სამშენებლო ხელოვნების განვითარების დონის შესახებ, ისევე, როგორც ამ ხანის გაბატონებული კლასების ყოფაცხოვრების პირობებსა და იდეოლოგიაზე, კლასებისა, რომელთა საკითხილდღიოდ მწარმოებელი მოსახლეობის თავდადებული შრომით აგრეთვე შენდებოდა საერო ხუროთმოძღვრების ისეთი ძვირფასი ქმნილებანი, როგორიც იყო გეგუთის ციხე-დარბაზი.

ჩვენი ქვეყნის ადამიანები პატივისცემით ეპყრობიან თავის წინაპართა შემოქმედებითი და გმირული შრომის ნაყოფს—მატერიალური კულტურის ძვირფას ძეგლებს და მისგან ითვისებენ ყოველივე კარგს, სანიმუშოს. საბჭოთა ხუროთმოძღვრება, რომელიც ემსახურება კაპიტალიზმის უღლისაგან განთავისუფლებული მშრომელი ხალხის ინტერესებს, კომუნისტური პარტიის ბრძნული ხელმძღვანელობით ქმნის სოციალისტური ეპოქის შესაბამის ნაგებობებსა და არქიტექტურულ ძეგლებს, რომლებითაც სხვა კუთხეებთან ერთად მოფენილია საქართველოს მეორე სამრეწველო და კულტურული ცენტრი ქალაქი ქუთაისი, მისი მიდამოები.

¹ „კვალი“, № 5, 1893, გვ. 2—3.